

Черный мех 1924г

П/43735
~~К 5817~~

1924
W 8-29

V.N. Karazin Kharkiv National University

00289232

6

Берегите книгу

Не перегибайте книгу
во время чтения

Не загибайте углов

Не делайте надписей на книге

Не смачивайте пальцев слюною
перелистывая книгу

Завертывайте книгу в бумагу.

5817

К 5817

417(23)

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

МІСЯЧНИК

116

1925
54 а/з

1937

8-9

Ц.Н.-Уч.
Б.-Кл.

ХАРКІВ

1924

Приймається на 1924 р. передплата на великий український громадсько-політичний і літературно-науковий місячник

„Червоний Шлях“

Рік видання другий.

Редагують: **О. Шумський** (головний редактор), **П. Тичина**, **Г. Гринько**,
В. Блакитний, **С. Пилипенко**, **М. Хвильовий**.

В журналі беруть участь: Аусем (Берлін), І. Айзеншток, акад. Багалій, Брандлер (Германія), проф. П. Бузук (Одеса), Е. Варга (Германія), Іог. Вертгайм (Австрія), проф. Вовків (Одеса), проф. Веселовський, С. Васильченко, В. Гадзінський, проф. Герасимович, А. Головка (Полтава), проф. Гордієвський (Одеса), П. Грунський, М. Грінченко, С. Драгоманів, М. Доленго, О. Дорошкевич, О. Досвітній, Ф. Дунаєвський, М. Драй-Хмара, акад. Д. Еварницький, проф. П. Єфремов (Катер.), проф. Е. Ернст (Київ), проф. Желехівський, проф. М. Жук (Чернігів), В. Затонський, Д. Загул, М. Івченко, М. Йогансен, Н. Калюжний (Відень), П. Капельгородський (Лубні), Є. Касяненко (Берлін), Г. Клунний (Київ), Г. Коляда, Г. Коцюба, А. Ковалівський, О. Копиленко, В. Коряк, І. Кулик, проф. Кузнецов (Харків), проф. П. Кучеренко, О. Кисіль, П. Козицький, О. Курило, Л. Курбас, П. Ладан (Берлін—«Космос»), М. Лебединець, Д. Лебідь, М. Левицький (Київ), М. Левицький (Прага), М. Любченко, Д. Мануїльський, проф. Я. Мамонтов, Ю. Меженко, О. Мізерницький, проф. В. Меллер (Київ), проф. Ю. Михайлов, С. Мазлах, В. Міяковський, Максимович, проф. З. Неедлі (Чехія), М. Нексе (Данія), Ів. Немоловський, Ю. Озерський, проф. С. Остапенко, А. Панів, П. Панч, проф. О. Підгаєцький, проф. М. Плевако, В. Поліщук, М. Полоз, О. Попів, П. Попів, А. Прийдешній, В. Радиш, Х. Раковський, Нат. Романович-Ткаченко, М. Равич-Черкаський, П. Свашенко, проф. С. Семківський, І. Сенченко, проф. Слабченко, проф. О. Синявський, Ол. Слісаренко, М. Скрипник, П. Солодуб, В. Сосюра, Я. Савченко, М. Семенко, К. Тараненко, Мар. Терещенко (Київ), Мик. Терещенко (Київ), проф. Тимофіїв, акад. П. Тутківський, Триліський, проф. О. Федоровський, М. Фрунзе, Гнат Хоткевич, А. Хвиля, проф. О. Хлюп (Чехія), Чалий, Я. Чепіга, В. Чередниченко (Полтава), М. Чернявський (Херсон), В. Чубар, П. Червоний, І. Шевченко, Г. Шкурупій, В. Щепотьєв (Полтава), проф. Д. Щербаківський, проф. Б. Якубський (Київ), М. Яворський, Мих. Яловий, проф. О. Яната та инш.

Див. 3 стор. обгортки.

417(29).

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО - НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

№ 8-9

(17-18)

СЕРПЕНЬ

1924

ВЕРЕСЕНЬ

05 (47.714) «1924»=91.79

Друкарня-літографія
КНИГОСПІЛКИ
Харків, Нете-
ченська
на бер.,
№ 14.

Д. У. Д. Харків № 10424.

Зам. № 4137.

З М І С Т

	Стор.
О. Лан—Ратай. Товаришка. Поезії	1
Я. Качура—В тенетах царату. Повість	3
Г. Коляда—Жінка. Поезії	33
С. Бен—Польова зустріч. Поезії.	35
Ю. Топко—Перспективи. Оповідання	36
М. Філянський—Треті півні. Поезії.	48
І. Шевченко—Пісня.	49
П. Усенко—Із циклю «Будні». Поезії.	50
І. Микитенко—Будні. Оповідання.	51
В. Мисик—В синю ніч. Поезії.	67
М. Доленго—Мідне коло. Поезії.	67
М. Івченко—«Повідь»—П'єса на 4 дії.	68
В. Домазар—Із циклю «Галичина». Поезії.	98
О. Конторин—Осінь. Поезії.	98
Уот Уйтмен.—Листя трави. Перекл. І. Кулик.	99
Карл Лібкнехт—Друже мій, вихорю! Перекл. О. Бургардт.	107
Г. Петніков—Шляхи, які ми вибираєм. Перекл. В. Сосюра.	107
Ада Негрі—Поки живу і далі. Перекл. В. Самійленко.	108
Йозеф Гора—Гнів. Перекл. Б.-К.	110
Д. Наумов—Ленін, як економіст.	111
Ю. Тютюник—Колонізаційний похід на Західну Україну й Білорусь	129
Н. Мірза-Авакянц—Селянські рухи 1902 р. на Полтавщині	144
Заккарія—Револуційний рух в Індії.	166
Проф. А. Щукарів—Проблема застосування математичного аналізу до явищ соціального життя	177
М. Клоків і Є. Лавренко—Рослинність Донбасу	193
Ів. Єрофіїв—До питання про Кармалюка	213
І. Напустаєвський—Поет життєвої динаміки В. Поліщук.	224
Копержинський—Де кілька джерел до вивчення історії постановки драматургічних утворів І. П. Котляревського	251
М. Чернявський—Науковий аванпосту Дикому Полі.	256
Ів. К-й—До життєпису П. Куліша.	268
М. Ірчан—Американський кіно-світ	286
Г. Петренко—Замість міжнароднього огляду.	304
С. Певзнер—Економічний огляд	309
Хроніка	314
Бібліографія	332
Листи до редакції.	355
Книжки, надіслані до редакції	356

SMITH

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

1. The first thing I noticed when I stepped out of the car was the cold. It was a sharp contrast to the warm blanket I had been sitting under. I looked up at the sky, which was a pale, hazy blue. The air smelled clean, almost like a new beginning. I took a deep breath, feeling the coolness fill my lungs. The ground beneath my feet was soft and uneven, covered in a layer of dry leaves and small twigs. I walked slowly, my boots crunching against the debris. In the distance, I could see the faint outlines of trees and buildings, shrouded in a light mist. The overall atmosphere was one of quiet solitude and a sense of being in a new, unexplored world. I felt a mix of excitement and apprehension, knowing that whatever lay ahead, it was mine to discover.

2. As I continued my journey, the landscape began to change. The mist cleared slightly, revealing more details of the environment. The trees were tall and slender, their branches reaching out like skeletal fingers. The buildings in the distance were simple, functional structures with dark roofs. I noticed a small stream flowing through the valley, its surface reflecting the light from the sky. The water was clear, and I could see small fish jumping out of it. The sound of the water was a soothing melody in the otherwise silent landscape. I stopped for a moment, leaning against a large, gnarled tree trunk. I felt a sense of peace and connection to nature, a feeling I had never experienced before. The journey was not just a physical one, but a spiritual one as well. I was discovering myself and the world around me, one step at a time.

3. The day progressed, and the sun began to rise, casting a warm, golden glow over the landscape. The mist was gone, replaced by a clear, bright sky. The air was now warm and inviting. I continued my walk, feeling a sense of purpose and direction. The path I was on seemed to lead me to a place of great significance. I noticed a small, old stone building with a thatched roof, nestled among the trees. It looked like a place of refuge, a place where I could rest and recharge. I approached the building with a sense of curiosity and wonder. The door was slightly ajar, and I could see a small fire burning inside. I stepped inside, feeling a sense of safety and comfort. The interior was simple but cozy, with a small table and a few chairs. A person was sitting at the table, looking up at me with a friendly smile. I felt a sense of belonging, a feeling that I had finally found a place where I could call home.

4. The person at the table was an old man with a long white beard and a kind, weathered face. He welcomed me warmly, offering me a cup of tea. I accepted the offer, feeling a sense of gratitude. The tea was warm and fragrant, and it tasted like a warm embrace. We talked for a while, and I learned that the man was the caretaker of the building, a place that had been there for many years. He told me about the history of the place and the people who had lived there. I listened intently, feeling a sense of awe and wonder. The man's stories were full of life and adventure, and they made me feel like I had discovered a hidden treasure. He then showed me a small, old book that he had found in the building. It was a diary, and it contained the names and stories of many people who had lived there. I flipped through the pages, feeling a sense of connection to the past. The diary was a testament to the resilience of the human spirit and the power of hope. I closed the book, feeling a sense of closure and a new beginning. I knew that my journey was not over, but I was ready for whatever came next. I thanked the man and said goodbye, feeling a sense of peace and a sense of direction. I walked away from the building, feeling a sense of accomplishment and a sense of purpose. I knew that I had found a place where I belonged, and I was ready to face whatever challenges lay ahead.

О. ЛАН

РАТАЙ

Сім раз зорею вогневою
Над світом Жовтень перебіг,—
Як ти поспішною ходою
Прийшов на панський переліг.

Тебе клювали чорні круки,
Стріляли громові дощі,—
Ти-ж не схилявся від розпуки,
За тяжким ралом ідучи.

І от в роздолах несходимих
Ти став, як в рідному дворі...
Але-ж ти бачиш: по-за ними
Ще мріють паколи старі.

Ти не відмовишся робити,
Ти рук спокійно не складеш,—
Аж поки разом з цілим світом
Глибоких меж не проведеш.

Хай зійдуться з одного боку
Бадилля, з другого—рілля.
Хай зерном в сутичці жорстокій
Пристиглим сповниться земля.

Те зерно вкриє вільні ниви,
Зросте в росі кривавих злив
І дасть такі чудові жнива,
Яких ще всесвіт не родив.

ТОВАРИШКА

Либонь, тепер якась ти—Зав:
Портфель в руці тримаєш.
Я теж працюю в ОкрОНО...
А перше—пам'ятаєш?

... Осіння мряка. З-за бугра
Ідуть чужі овечки:
А ми самотно дріжимо
Під помитами гречки.

* * *

А нас не буде,
А нас не буде вже тоді,
Коли сміятимуться люде—
Веселі, молоді.

Нас позбірає,
Нас позбірає дим—огонь,
Що ним Світанок витирає
Всесвітню оболонь.

Або: шаліє завихіль
По білому роздолу.
А ми в подертих чобітках
Стрибаємо до школи...

А скільки тисяч отаких,
Як ми,—зросло в левадах
І стало з покидьків—людьми?!
І все то те Радвлада!

Але-ж посієм,
Але-ж посієм нашу тіль
Ми на всьому, що нині дієм
Для інших поколінь.

Хоч нас не буде,
Хоч нас не буде вже тоді,
Коли сміятимуться люде—
Веселі, молоді,—

Але ніколи,
Але ніколи не зітруть
Ні дикі бурі, ні віхоли
Червону нашу путь.

* * *

А гей! Уже—веснянки.
Пішли веснянки по селу.
І топчуть ранки
Імлу:

Рілля пашисть бажанням.
Моя коханко молода,
Я йду з коханням
Труда.

Ти вмить—повеселієш:
Бо я—з сівалкою, з котком.
Завагітнієш
Зерном.

Ох, тай зростуть же діти!
І з ними зважимося їти
Ми—полонити
Світи!

Я. КАЧУРА

В ТЕНЕТАХ ЦАРАТУ

ПОВІСТЬ

Годинник мій показував пів до шостої.

Сьогодні в. о. редактора щоденної газети «Більшовик» проти звичаю замість шости нотацій надбавив мені на 30% «нагрузки». «Нагрузка» фактично не мала ніякого відношення до мого відділу, але я мусів перейняти її на себе, тому що зав. «Робжиттям» був зайнятий... машиністкою. Це зіпсувало мені настрій на цілий день.

На завтра мала бути получка і... я, позираючи на спокусливу вітрину пивної, безнадійно обшукував свої кишені.

— Стій, товаришок,—і чиясь рука делікатно потягла мене за ковнір.

— Я оглянувся.

— Що за...

Позаді мене стояв мій давній товариш з Подільського Губкомсомолу Олександр Шпиця і, сміючись, протягував мені руку...

— Що, не впізнав? Я вже третій день тебе шукаю... Здорові..

— Шпиця... Здоров!—здоровкалися.

Довго тиснули руки—три роки як не бачились...

— Змінився ти Шпиця...

— Да, змінився.—Шпиця критично оглянув мої американського фасону ботинки, портфель, новий сукняний костюм з галстухом і нарешті свої полатані чоботи, подерту гімнастюрку—й, зітхаючи, промовив:

— І ти, братішка, змінився!..

Я промимрив щось таке про товариську етику і крадькома глянув на вітрину пивної.

— Зайдемо—охоче згодився Шпиця.

— Дві пляшки пива і... на завтра получка—поспішив я заспокоїти буфетчика.

Ми сиділи в кутку за окремим столиком і Шпиця оповідав мені про всяку всячину: оповідав про наших товаришів... про їхнє життя...

— Ще одна новина—сумовито похнюпився Шпиця.

Я помітив, як дріжала його рука, ставлячи на стіл недопиту шклянку пива.

— Тиждень тому вмер поранений бандою Остапчук...

Я скочив так, що аж пляшки зі столу покотилися

— Остапчук?!—Це був найкращий мій товариш...

— Вмер, братішка, вмер,—продовжував Шпиця—ще тридні пожив після того, згадував про тебе і...

Шпиця поліз до кишені—

— Перед смертю просив передати тобі цього пакета.

Я механічно протягнув руку. На пакеті було написано моє привітання. Внизу дрібненькими літерами ятрило очі:

«От умирающего друга».

Міцно стискаю щелепи, очі затьмарюються вохким туманом, подаю навіщось Шпиці руку і в супроводі здивованих поглядів присутніх вихожу з пакетом на вулицю.

На вулиці Шпиця ще раз подав мені руку:

— Коли ми побачимось?— запитав.

Я відповів, не пам'ятаю що—спішив на квартиру.

На квартирі, так само, не пам'ятаючи що роблю, тремтячими руками розірвав пакета...

Це був посмертний рукопис Остапчука.

Рука, що ввижається мені перед очима,—писала:

I

Батько мій працював на «чавунці»¹⁾. З восьми років я вже називав себе батьковим помічником—пас нашу перисту корову.

Звідціль починається самий цікавий період мого життя. Ні одна уява випущеного в розкошах інтелігента не в силі змалювати моє дитинство. Кілька начерків, може хоч відносно, дадуть зрозуміти де-кому де-що...

Зранку батькова пуга і маминий потягач піднімали мене з постелі, де я спав—під припічком. Далі мені невмиваному силоміць проказували наголос «оченаша», «вірую» і безліч інших молитов, яких я ще й досі не розумію, такою химерною була їх фонолексика. Наведу одну за зразок, яку я найбільше любив і яка завжди кінчалась потягачем.

«За молитом твоїх отець господи...

Матір божя по горі сіонській ходила—

Свого сінка просила:

Не їж сину, не пий води...

Тут я докінчував по-своєму.

«Возьму тебе для вигоди.

Дурна бозя послухала,

Три дні хліба не нюхала,

Три дні, три дні і три ночі,

Аж вилізли бозі очі...

вганяючи за мною по хаті, мати «хрестила» мене потягачем по спині, по голові, по вухах, по чому попало...

«Пастерки» кінчались. Обід: картопля й борщ. В торбині кукурузяний малай. Периста йшла не оглядаючись на поле—я залишався під селом, загородами...

На вечір мати гнала «пастуха» потягачем додому. Батько майже що вечора тягався на зборню: приїздив панський економ, сходилися люде, складали на перисту акта—вищитували батькові робочі дні і... Знову гуляв по спині материн потягач, злісно, з насолодою, свистала по чому доведеться батькова пуга...

¹⁾ Залізниця.

Це була офіційна частина мого життя.

По-за цим у мене був різнобарвний світ цікавих таємниць. Мої іграшки одного разу стурбували поліцію цілої округи. Вся округа балакала про страшних паліїв, що повтікали з окружної тюрми і тепер на волі... палили села. Три чверті села згоріло тоді. Приїздило велике «начальство» і наказало, у щоб то не було, зловити паліїв.

Я й мої товариші,—Данилко Довбня й Панаско Посмітюха,—тільки посмішувались.

— Мой брей, барбара хиле... Штиу?

— Штиу-шти, брей. Хайнари ютьлавшук—капцанку змохають.

— Це на скарбунському жаргоні.

Того-ж самого дня ми кожний з'їли по грудочці землі й заприсяглися... нікому не розказувати про те, як ми пекли картоплю в Данилківій клуні.

На дев'ятому році мене батько одвів до школи.

Вийшла неприємна комбінація.

Наслухавшись від товаришів про виховавчу діяльність навчительки, що наочне стверджувалось прикладами—опухлими від лінійок руками та поодриганими вухами—я вирішив, що ризикувати собою в дансму разі не приходитьсь і... на першій перемінці втік додому. («Міністерство народного просвіщення» від цього не постраждало—японці пізніше обмежились лише штурмом Порт-Артура...). Але батько думав інакше.

Батько «лейб-гвардеец імператорського 8-го Фрідріхського єя велічества гренадерського полка»...—(Тут-то й заковика!).

Не любив жартувати:

— Я тебе одвів до школи?

— Одвели...

— Ти чого втік, сукин сину?

— Вчителька б'ється...

— А ти знаєш, гаде безхвостий, що я тебе не бити, а різати буду... Я промимрив щось таке—не пам'ятаю—відносно права недоторканости особи і щез. Події йшли своїм порядком,—я сидів четвертий день на захоронці в клуні і обмірковував своє положення...

Мої запаси—хліба й сала,—реквізовані в коморі, не розраховались на довгочасний термін, «підвозу» не було, кожний час можна було сподіватися, що необережний Рябко—старий мій приятель—по своїй собачій глупоті може викрити мою захоронку. Батько вже другий день, з довжезним гаком, позиченим у тітки Гафії, шукає мене по-над вербами на ставку: «Може втопився анцихрист».

Мати голосить по дворі, перепитуючи сусідів про мов перебування...

Події загострювались, набирали надзвичайного характеру, ситуація ускладнялась... і свербіла спина в передчутті батькового прочухана.

Що робити?—Всі мої проекти зводились на ніщо. Було дві дилеми—або-або: або батькова пуга (це в крайньому разі) і школа, або... Піти нишком до попа хай припише роки й записатися до «Союзу руского народу»—бити жидівських дітей на вулиці. (Де-які з моїх товаришів так зробили і... Їхні батьки не мали права їх чіпати). Я вибрав останнє—нишком пішов до попа. Застав, що матушка на кухні цідила горохову юшку, а куховарка плакала в кутку від ляпаса за те, що кіт

виїв сметану. Піп у штанях, без ряси, напихав якимсь чортвинням вже обскубану курку.

Вийшла балачка.

— Ти чий?

— Василя Остапчука.

— Батько прислав?

— Ні... сам прийшов.

— Ну?

— Хочу жидів бити...

— Маладець!

Матушка засміялася:—А як жиди тебе?

— Ніколи.—Відповів я не задумуючись.

Куховарка—провокатор. Щоб вислужитися за сметану, вона накинулася на мене.

— Ге, ти шибенику! Батюшко, це-ж він вискуб дві грядки цибулі й Лізочка через його перелякалась.. Чекай-но ти!

І раніше ніж я встиг опам'ятатись, куховарка цупко, тримала мене за руку. Піп, очевидно, пригадавши інцидент з «Лізочкою», покинув курку і підійшов до мене.

— Ти, паршивнику, за що бив панянку?

Я не бив...

— Не бив?!—кухарка обурено бебехнула мене кулаком межи плечі.

— А за цибулю скільки я мала від матушки... Злодюжнику ти!

Вибігло попиня—Лізочка.

— Панянку, цей вас кропивою жалив?

Попиня придивилося й запхинькало.—Накажи його, па-а-а-а-па...

—А-а-а-а, так ти ще й брехати, цицяю...

Піп обома руками вхопив мене за вуха.

— Оце знай, знай... знай...

— А-а-а-а-а!—Це піп.

В попа на лівій руці, на великому пальці, пишалось два знаки... від моїх зубів.

— Ах ти, «дрянь такая»!—вигукнув піп.

Попиня заверещало. Матушка з переляку вивернула проціджену юшку, піп якомсь ненароком наступив матушці на сукню—з матушки поволі зсувалась сукня—і на завершення всього... попова сука, що давно вже заглядала крізь одчинені двері на кухню, зненацька «стяшила» курку і стрімголов кинулась на двір. Куховарка отчайдушно сплеснула руками:

— Світку ти мій!

«Ех, Андрійку, не лови гавів»,—подумав я й «бомбою» кинувся на двір.

— Дурак! ідіот! Сатана косматая!—Почув я за дверима і, весело підстрибуючи, подався на вулицю.

— Не повезло...

.
.
.

II

У школі на задній лаві я й мої товариші—Данилко Довбня і Панаско Посмітюха—ретельно, без хліба, доїдаємо сало. На «урокові» завше чомусь хочеться їсти.

Вчителька—суха довгоноса «Тараня», з довжезною хворостою в руках (лінійку III група в піч кинула) слідкує за «поведенієм». Врядників син—«барбос»—батько в «союзі руского народу»—наглядачом над первачками.

У школі гаряче. Проте всі в паровицях—кожух і зверху свитка,—на всякий випадок «Щоб не дошкуляло».

... Бле... Вле... Мле... Гле...

... Марудно тягнеться час. Данилко обмочує в «чорнило» пальці й малює на стіні «вчительку». Хтось на передній лаві: «Госпожа вчителька».

— Ну?

— А в мене у книжці «глупості»...

— Не врі пожалуйста... Підійшла до учня.—Где оні... «глупості»?

Показав пальцем: «Осьо».

— Читай, балван...

— Ко... ріо... буде: ро... «ко-ро-ва» «за... ліє—буде: «ле»—залє... з... л... я... буде... зла... «залізла»... на... г... і...

— Где «і»—развє там «і»?

— «у»!

— Читай.

— г...у...м...н і о—буде-но—г...о.—Прочитав учень.

Вчителька чекала, що «клас» вибухне реготом—хіхкнуло де-кілька панят... Решта мовчали.

(«Ще не таке часом буває з коровою»...).

— Дубіна ти... Гумно!—бідкається вчителька—Понімаєш?

— Понімаю...

— Повторіте все вместе... ну?

— Ко-ро-ва за-лі-зла в г...о... — Вчителька цупить себе за волосся й вибігає на двір...

Школа оживає. Сміливіші вилазять на середину, ловлять «барбоса», повалюють його на підлогу і починають скубити «крачка»:

... Нар-нар-начки

Сходьтєся до крачки—

Хто не буде крякати

Той буде плакати...

.....
.....
.....

... Вчителька приводить попа—«втихомирюється школа—подвійними шерєгами стоять навколюшках «буяни» і знову марудне позіхання...

... Бле... Вле... Мле... Гле...

... Ко-ро-ва па-с-ла-ся на лу-г-у...

і в'їдлиий поклик «Тарані»—

— Тіше-е-е!

Йшли дні назустріч тижням—тижні назустріч місяцям... у школі новина: вчителька нова приїхала, молода, кажуть—«ягня»,—17 років.

Нема «Тарані»,—прощай «Тараня»!

«Ягня» на вигляд майже підліток: їй в поросі гратися—кажуть баби. Прийшла до школи без попа. Зазнайомилась.

— Хлопці, чули, як чеше по «мужицьки»?

— Такої й нада нам,—заявив Данилко—більше уніманія буде до неї...

В школі за увесь день,—а й пальцем нікого не зачипила, диво. Радіють хлопці: «Ягня! Ягня!»

На «барбоса» наїжачилась: Ви вряницький синок, а такий «мутило»—сидите й повітря тільки псуєте... Чому нічого не знаєте?

— Я бил «помощніком»...—ображено бурмотів «барбос».

— Помощніком? Гм.—Ягня зміряла його суворим поглядом.

— А вона до панів щось не дуже-то...—втішно хіхікали товариші.

Перед тим, як розходитись додому, «барбос» на вулиці голосно обурився:

— Хахлушка. Нада заявить папе...

— Заявить папі?.. Чекай!

— Коротка змовка: раз—два.

Я, а за мною «сила»—Довбня й Посмітюха—навпростець городами перетинаємо Барбосові дорогу...

— Ти вряницький тарган, старої «Тарані» підлиза—ти що казав на нашу вчительку?

Барбос подумав і відповів: Учительніца хахлушка—ето моє дело. Ви хами—мужікі... Завтра мой папа посадіт вас у тьомний карцер.

— «Завтра» ти нас поцілуєш... знаєш куди?—і ми всі три показали на невідому частину мужичого тіла, що трохи нижче очкура.

— Ще й канцуром лякає, стонога чортова...

— Іхааааа!!!

Вийшло завзяте, «Мамаєво побоїще»—на шкільній панорамі.

(Р. С.) (— Прилад, де ілюструються: «Страданія Марії Магдаліни в саду Гефсиманському... з апостолом Петром», «Страдальці за веру православную князь Міхаїл і его боярін Федор», або: «Как їх соблазняєт же́на ханова в свойом шатре», «Сожженіє раскольнічьаго попа Авакума», «Бітва св. Александра Невского» (перший, хто підсунув німцям свиню) на льду Чудского озера» і б. и. «повчаючих картин»).

Барбос, виявивши всю нездатність «білої кости» в боротьбі проти організованої «сили»—втік, плачучи, додому, вигукуючи на завтра всілякі кари, що зробить нам їхній папа...

— На завтра?—А нам наплювать...

(Я—Андрій Остапчук—зараз нараховую собі 35 років і кажу, що в таких випадках краще всього заховувати систему Махатма-Ганді: «Ти мені плюй у вічі, а я тобі докажу, що це божя роса»).

Про те все-ж таки нам—мені, Довбні й Посмітюсі—в одному місці (не вигідному для цензури) злегка потенькувало...

— Від урядника можна було всього сподіватися.

Сьогодні—це-б то на цю ніч—я не спав до ранку, очікуючи дальніших подій...

На ранок у школі.

Як і треба було сподіватися, Барбоса привів до школи їхній Барбосів—папа. Після молитви «Приблудний Господи спустися вниз» (Курсив мій: колективна творчість всієї школи) «Ягня» покликала нас до «вчительської».

Барбос і їхній в'рядницький папа зустріли нас вигуками:

— Вот оні, мерзавци!

Я, Довбня й Посмітюха стояли, схиливши голови, зкоса позираючи на Барбоса:

— Попадешся ти ще раз нам... сука,—думали ми, безсилі зараз що-небудь зробити Барбосові.

«Ягня» післала нам привітну посмішку.

— Ви за що побили вчора Рижова?

Ми презирнулися, і... я твердо відповів:

— Ми його не били...

— Папа, ей богу, оні врут... білі. Ти, гріт, что говоріл на нашу вчительку...

— Барбос раптово змовк, побачивши, що сам собі нашкодів.

«Ягня» засміялася.

— Ви что, Рижов, говорілі на меня?

— Я нічево, чесное слово, нічево!..

В'рядник підлесливо хіхікав: Ви как настоящий ісправнік, хе-хе-хе. Інтуїція підказувала мені рішучий засіб самозахисту—я ризикнув на авантюру:

— Ого, я тільки не хочу казати, що він говорив...

— Ну?—перепитав урядник. Ягня йому подобалася—це видно. (В'рядника на селі молодіці прозвали кнуром).

— Він казав, що-о-о-о...

Тут я подратував трохи терпець урядника і заразом випалив:

— Якби ви захотіли, то вчителька бігала-б за вами і... казав «глупості» на вас.—Це вже на вчительку.

— Вот відіте, Рижов, какой ви нехорошій—докірливо кинула «Ягня» і невинно всміхнулася до урядника.

Урядник почервонів.

Його репутація зальотника—«джінтільмена»,—як він величав себе—була скомпромітована.

Правда, він говорив про це (яке «сполучення»!) совершенно секретно своєму стражнику Куй-біді (холостяк), але ніколи не думав, що це може виявитись «наружу».

Це певне стара шкарба (жінка) шпигуна підслала, сволоч...

— Пшол вон, стерва, в клас!—Зловив урядник за вухо Барбоса.—Всякіє гадості будеш распространять. Я тебе дам!

«Ягня» мовчки кивнула нам головою на двері і...

Ми урочисто вийшли. За нами, плачучи, виходив Барбос.

— А що, Барбос, пожалівсь?—це Довбня.—Ми з тебе тепер бубона зробимо... Чекай!

Я залишився під дверима наслуховувать.

— Так ви пожалуйста, Тамара Георгієвна, на чашку чаю... Пріходіте,—почув я.

Одчинилися двері—й пропустили повз мене урядника.

«Тільки ви па-а-ажалуйста!..—Цокнув він шпорами і по кавалерськи поцілував «ручку».

«Ягня» випровадила його на двір. Вернулась.

Я стояв на коритарі біля вікна і... плакав.

Вона підвела мою голову і злякано запитала:

— Що з тобою, мій хлопчику? Ти злякався?

Я почав ще гірше плакати і ледве промовив:

— Не йдіть до нього...

— Це до врячника?—засміялася—не плач чудачок... не піду.

«Ягня» притягнула мене до себе і міцно, гаряче поцілувала.

— Треба вчитися, мій любий...

III

Батько з матір'ю дивувалися: «Що це сталося з злопчиськом?—Не можна одірвати його від книжки».

Я з погордою дивився на матір: «Хіба-ж її можна зрівняти з... Тамарою». (Тамара—це в думці—після того як поцілувала).

У школі всі дуже скоро помітили мою прихильність і зробили висновок:

— Приматкобожитись хоче... сука.

Всі «ділові» наради моїх товаришів тепер мали для мене таємний характер... Мене вже не кликали до гурту. Довбня одного разу назвав мене «Юдою Скарйотським». А Барбос одверто нахвалявся, що зробить з мене «падлівку до котлет».

... Тамара («Ягня»—це для інших) скоро помітила моє відношення до неї. Моя продукція шкільного багажу зростала нервовим темпом, я виростав на тлі всієї школи—зробився прешим учнем—Тамара завжди в класі брала мене за приклад і...

Одного разу батько зустрів мене словами:

— Бач, сукин син, приходила вчителька...

Я одубів: перед очима плигали зайчики.

— Чого вип'ялив очі?—не бійся.

— Критично оглянув мене з голови до ніг.

— Казала, що ти добре вчишся, ну і... на професора колись вилізеши... Гм!..

Павза.

Тисяча барбосів і сотня врячників, я почервонів, як півонія.

— А більш нічого не казала?

Батько примружив очі й посміхнувся:

— Ах ти, поросюк! Ну, ну, валяй далі...

На середині шкільного року Тамара перевела мене до III-ої групи.

З подвоєною силою напружуюсь над «уроками» й читаю книжки, що дає мені Тамара.

Я маю право вільного входу до її кімнати... за книжками. Я носяю Тамарі на пошту листи. Я годую її синичку (чи чорт його знає, що то за птиця,—яксь чубата...)

Я... Я... Я... Я роблю все, що тільки скаже мені Тамара.

Одного разу Тамарі хтось ніччю бризнув у вікно камінюкою і...

З того часу вона залишає мене при собі на нічліг.

Я поволі виступаю на арену майбутніх подій...

Я майже не навідуюсь додому—хіба що шмаття надіти—у Тамари сплю, харчуюсь і вчусь.

Батьки не перечили: «Нехай там нюхає»...

«Може й паном коли зробиться»...—Сміялись.

Дні вкривались ночами—ночі днями...

... Шкільну бібліотеку було вже мною перечитано—від «Псалтирника» до «Вери, Надєжди й Любві».

Тамара тепер давала мені книжки з своєї власної бібліотеки. Я плакав над Тарасом Бульбою, лаяв Мазепу за зраду над Марією і з почуттям до страждань автора декламував:

«Ех, пріятель, і ти відно горе відал, колі плачеш от песні весьолой»...

IV

ВУФПУ (читай: Всеукраїнська фільма природи України) демонструвала біліоном раз свою першу серію—весну.

По розрахунку Пуришкевича пора було нагадати євреям за 1905 роковини Христа; по розрахунку моєї метрики—йшла чотирнадцята весна від тоді, коли я вперше почув на себе: «дунь і плюнь».

А врядник доносив:

«Єго високоблагородію Господіну Уездному Ісправніку на секретное отношение

№ 540.

За мєстной учітельніцей установлен строгій надзор. Доверенная особа (мой син Алексашка) доносїт, што всьо благополучно: нічево такова не замечайтсья... Окромьа разве, што онная учітельница хахлацкого проїсхожденїя і в большінствє своїом хахлушка.

Роста среднего, шікарная талія і всьо такое прочее... (Сімпомпончик.—Надеюсь заслужитє вніманіє вашего високоблагородія—зовут Тамарой).

Нащот прожіванія етіх: Есдекова і Стерви—доношу, что в мойом районє такіє фамілії не чіслятсья.

В районє спокойно: прошлой ночью только подожглі усадьбу помєщїка Давидовского (преступніков не поймали...) да по слухам мєстніє крєстьянє вверенного мнє села толкують нащот помєщїка Маньковского.

На всьо прїнято мєри.

Уряднік 1-го участка Рижов.

Школа давно вже бовваніє пустою. Весна розпорошила всіх: по ярах—балках, луках—гаях—квітне шкільний молодняк... Мандрують чередами, за худобою, з місця на місце:

Під носом сопляк корінням до землі сягає, а в зубах «козяча ніжка» кінського помету...

— Покуримо, сваток?

— А што-ж, покуримо! Це тобі не школа...

і додавали:

— Пашла вони к свиням собачим і школа і вчителька... Правда-ж?

Тамара залишає мене при школі сторожом. Я охоче згоджуюсь. Батько щомісячно дістає за мене мою платню—4 карб. 37 коп.—і теж погоджується.

Ретельно виконую свої обов'язки і... мовчу, як риба...

Тамара — «сіцілістка».

Довідався я про це зовсім випадково—просто: пішов одного разу до шкільного карцеру вимітати порох і видряпав з-під землі віником... пакунок книжок і листівок, а зверху на обкладинці:

«РеСДеРПе».

Пакунок перейшов до шкільної повітки. Я що-дня конспіративно залазив по-під стріху в повітку і там перечитував все—від дошки до дошки...

Пестель... Рилєєв... Софія Перовська...

Що дає робітникам наша партія...

і ще багато, багато різних відозв, листівок... тисячі нових для мене вражень...

Через тиждень я вже досконало знав, що таке РеСДеРПе—пакунок нелегальщини перейшов на старе місце, а...

... На столі одного ранку Тамара найшла папірець.

«Пролетарії всіх стран єднійтесь».

Російская Соціал-Демократическая Рабочая Партія».

Схвильовано питала:

— До мене вчора ніхто не приходив?

— Нікого не було...

Глянула ще раз на папірець, а потім пильно-пильно на мене:

— Це ти писав?

Я підійшов і роблено-спокійно перевірів папірця:

— Нуда, я... Хіба що?

Павза.

Тамара швидко виходить до шкільного карцеру й за кілька хвилин приходить знову, старанно зачиняючи за собою двері на ключ.

Я зблід.

Очі Тамари гіпнотизують мене, як гадюка мишу:

— Ти... де подів книжки з карцеру?

— Книжки... з карцеру? — Вони там!..

Я з жахом пригадав, що заховаючи на місце книжки, забув двері і... тільки через годину зачинив їх на заціпку.

Тамара повернула ключ:

— Покажи, де?

Я стрімголов кинувся до карцеру: на місці, де було заховано «книжки», ятрила очі глибока темна яма...

Що ти наробив?! — почув я схвильований голос Тамари.

Не пам'ятаю, коли і як мене вивели з карцеру до кімнати. Я сидів на канапі і, схлипуючи від ревного плачу, дивився, як Тамара нашвидку складала в сакви свої речі.

— Не плач чудачок... Ти ж не винен? — заспокоювала і, коли сакви були зовсім готові, сказала:

— Тепер ти будеш сам... Аж поки я не приїду. Я швидко повернусь.. Коли хто питатиметься—скажеш: поїхала до родини... Зрозумів?

— Тепер ти допоможеш мені винести до станції речі...

— Піди вмийся.

Хтось постукав у двері. Тамара заметушилась, кинулась до саквів, я помітив, як невеличка блискуча люфа стрибнула Тамарі в рукав...

Стук подвоївся й на цей раз більш енергійно.

— Хто там?

За дверима голос: — Свої... Хіба не пізнали?

Тамара рвучко шарпонула за двері:

На порозі стояв, посміхуючись, мій батько—і нерішуче протягував Тамарі... нелегальний пакунок.

— Візьміть, баришня. Це мій Рябко десь дістав... Приніс, маєте, аж додому.. Дивлюсь я: книжки... Дай, думаю, занесу до баришні... Візьміть!

Рябко — несвідомий провокатор — просунув свою собачу морду крізь батькові ноги і задоволено вимахував хвостом.

— Пішла вон стерва!

— Він у мене, знаєте, до мишей великий мисливець. Всю клуню, як ралом, розорав.

Тамара з радістю жандаря вхопила пакунок.

— Дякую! Зараз подивлюсь... Заходьте!

Батько зайшов до середини і, сідаючи на стілець, прицмокнув:

— Хароші, баришня, книжки. Я вже дивився... Зразу хотів до попа понести, а потім думаю, хто його знає...

... Книжки політичеські — додав, знизивши голос.

— Що ви кажете! — Тамара зробила підроблено-здивований вигляд.

— Ви, баришня, подивіться перше. В одній там про землю пишеться... Я вам кажу — рихва в рихву: все одно, що шпали на чавунці міняє... Здорово доказує, падлець!

Тамара дріжачими руками перевіряла пакунок, а обличчя казало: «Добре, що так усе скінчилось, а могло б інакше кінчитись»...

— Ну, то я й пішов... — підвівся батько. — Чого це в вас такий розгардіяш, баришня? — показав на сакви, що валялись долі розтельбушині.

— Збіралася з Андрієм трохи на двір повиносити, на вітер... — швидко нашлася Тамара.

— Гм, на вітер?.. А він, цей лобур, тут хоч у чому небудь вам допомагає? — це на мене.

— Слухається... — й посміхнулася до батька.

— Ну, то й добре, що слухається... Бувайте здорові! А книжки хароші...

Зупинився на хвилину біля дверей:

— Може-б ви, баришня, той... мені одну дали, га?

— Вам?.. — Тамара завагалась.

— Воно — можна-б, тільки...

— Я понімаю. Нікому: де взяв, як узяв, щоб ні одна, звиняйте, собака не знала... Це понятно — запевнив батько.

— Глядіть! — Тамара вийняла одну брошуру, кілька листівок-відозв і передала їх батькові.

Брошура й листівки конспіративно полізли до батькової пазухи...
— Дякую...
Тамара випроводила його за двері.
— Тоді я зможу знову вам дати—почулось за дверима.
— Ну, «соціалдемократ», що будемо зараз робити? — весело запитала Тамара, випроводивши батька.
— Понесу ваші речі на станцію... — Відповів я жалібно.
— Ха-ха! Я тільки лякала тебе...
Тамара ласкаво гладила мене по-під бороду:
— Ти любиш мене, Андрійку?
— Щоб ніхто не знав про сьогоднішню подію... Зрозумів?
Моє обличчя шаріло, немов гиндичий ковток, а нижче носа,—від очей приблизно на долоню донизу—квітнув поцілунок Тамари.
— Нуда, зрозумів...

V

Через три дні в Тамари з батьком відбулася таємна нарада. Тамара попросила батька обдивитися на горищі димогарні лежаки і коли він злазив з горища, то, очевидно, по необережності, на коритар посипалися знайомі мені РеСДеРПе'рівські листівки.

Я стояв за вікном захований під кущем бузку й бачив, як батькова пазуха набухала.

Потім батько вийшов на вулицю. А потім я за батьком. Потім батько повернув на чавунку до робітничих касарень.. А потім я за батьком.

А потім...

Я почув, як мене притьмом хтось поцупив за комір:

— Ти чіво тут шляєшся, стерва, га?

— Скільки разов тобі казати: постороннім лицям хождение на путях воспрещается... га?

Не чекаючи, поки стосунки вирішаться стусанами, я з де-яким напруженням залишив коміра в руках станційного наглядача—Стьопки й пошвендяв до школи. На другий день Тамара доручила мені однести на пошту листа.

м. КИЇВ,

Володимирська, ч. 58.

Університет св. Володимира

Студенту III-го курсу історико-філологічного факультету

Юрію Антоновичу Наждачному.

Дорога на пошту—через кладовище. Я не люблю кладовища: воно гадає мені страшний суд, а потім перисту корову; Михайлів-Архістратигський тромбон перетворюється на врядницьку пику і... взагалі, чорт зна що верзеться. Але тепер я навмисне йду через кладовище.

Мені треба. Я звертаю від стежки на бік і сідаю на свіжій могилі доньки начальника станції, що йно тиждень як отруїлася з кохання до конторщика. Власне не отруїлася, а вийшло непорозуміння: конторщик пожартував, що від вагітності можна лікуватися вагоновим маслом, Олінька повірила і... вмерла на дезинтерію.

На хресті епітафія конторщика: «Умерла во цвєте лет—30-от роду. Да будет воля твоя». А нижче хтось у скрутні хвилини життя вирізьбив цвяхом: «Йди вперед—біду наженеш, лишишь позаду—біда нажене, ... Ех, нема нашому брату де й

Але це до листа не стосується.

Я обережно відслинив конверту й вийняв рожевий клаптик паперу... Тамара писала:

Здорово, Юро.

Я зараз одпочиваю. З того краму, що ти дістав мені в крамниці Гутмана, вийшла цікава сукня. Справа з патентом налагоджується... Коли їхатимеш—зайди до Соловейчика за картонкою. Обов'язково зроби замовлення на звій шовку... Не забудеш? Чекаю.
Тамара.

— Якийсь Юра? І шовк...

— Ех, як би він мені ластик на штани привіз...—Думав я, мрійно зітхаючи. Згодом запакована конверта вийшла на стежку і лінки потинялася на пошту. По дорозі я обмірковував...

Те-те-те, я нічого не обмірковував...

Стражник Куй-біда перегордив мені стежку.

— Ти куди братец ідеш?—Він фамільярно взяв мене за вухо.

Вчорашній прийом з коміром не був розрахований на вухо: справа вимагала дипломатичних засобів!.. Я уклінно зняв Куй-біді кашкета.

— Несу листа на пошту... від учительки.

— А-а-а, від учительки!.. Не брешеш?

— Ні.

Куй-біда, очевидно, щось пригадавши, пускає мене.

— Н-да... Лист кажеш? Харрашо...

Чого рота роззявив? Скаатіна!

І підхоплений окриком Куй-біди я притьмом наддав собі такої експресії, що моя машина, аби збавити силу тяжіння, одгвинтила всі можливі шурупи...

Може й справді Юра привезе мені ластик на штани?

Захеканий—опускаю листа до поштової скриньки.

Перед очима: Тамара... Картонка... Шовк...

VI

Пантофлева пошта що-дня приносила свіжі новини...

— Ой, чуєте, що то буде! Смалять панів, як поросят у великодню п'ятницю... Добрий гендель!

Охорона повіту—дворянської безпеки—розіслала обіжника «пресекать в корне» все, що здається підозрілим.

Євреям було заборонено виїздити за межу 10 верст від місця перебування...

— Ой, чуєте, що то буде?

В кожного власника маєтку стояли «постоем» 2—3 охоронники...

На селі вперто балакали, що, мовляв, «указ є від царя забрати в панів землю»...

Врядник що-суботи розганяв біля волости сходку...

В повітрі пахло нагаями й різками...

.....

Совершенно секретно.

Его Высокоблагородію Господіну Уездному Исправнику Урядника Рижова і жандармского Вахмістра Н...ской станції Жеребцова.

Донесеніє.

5-го числа сего месяца намі, урядником Рижовим і жандармскім вахмістром Н...ской станції Жеребцовим, найдено на території станції запершоніє ізданія соціалдемократіческой рабочей партії—несколько лістовок. Пріняти срочніє секретніє мери к виясненію проішшедшего факта. Арестованих нет. Прі сем прілагаются екземпляри найденных в количестве трѣх лістовок.

Жандармскій вахмістр Н...ской станції Жеребцов. Урядник 5-го районного участка Рижов.

— Чорт его знаєт, кого-ж ето я пошлю с пакетом?—бідкався врьдник.

— А ето ви вже самі знаєтє. Пакет совершенно секретний...—відповів жандармський вахмістр Жеребцов.

— Дело в том, что Куй-бїду я вчера еще послал второй раз с пакетом нащот нашей местной учїтельнїци...

— Нащот учїтельнїци?—здивувався вахмістр.—Ви кажется мне говорїлі, что она того... Сїмпатїчная особа.

— Н-да...—задовольнено посміхнувся врьдник.—Оно знаєтє дружба дружбой, а служба службой... Чорт его знаєт, с етїм пакетом... Не пошлать лї мне понятого? Как ви думаєтє?

— Я думаю, что... можно,—після хвилинної задуми згодився вахмістр.

І коли за вахмістром зачинилися двері, врьдник вдягся «по формї», взяв пакета і вийшов до волости.

— Распїшїсь в полученїї!..—наказав понятому.

Той розписався. Врьдник передав пакета.

— Потеряєш—умрїош на каторгє... Понял?

Понятий Грицько фамільярно закопилів губу:

— Ваша благородїя, дайте хоч на половинчик!

— П'ян будеш, скатїна?—засміявся врьдник. Йому ще раз хотїлось почути «Ваша благородїя».

— Ваша благородія, від половинчика? Нехай мені свиня на вулиці шапку з'їсть: четвертинку ставляйте...—Грицько перехрестився,— вип'ю і до вечора ані мур-мур, так як нічого й не бачив.

Решта присутніх, що були в волості, ствердили:

— Аби гроші, а випити можна...

Врядник вийняв гаманця, довго порався в ньому, і нарешті:

— На! Только смотрі, еще раз повторяю: потеряеш пакет... Амба тебе, сукіну сину!

— Слухаю, ваша благородія.—Грицькова кишенька втопила срібного карбованця і вийшла в напрямку до монопольки.

Врядник подався додому.

— Когда я буду ісправніком?—мрійно запитував дома урядник своє двоноге «Ти».

— Канешно будеш, котік!—Солодко горнулась до врядницьких штанів рипсова сукня двоногого «Ти».

VII

Я тільки що закінчив читати заборонене видання: «Французская декларация прав человека-гражданина» і з обуренням рахував на пальцях заподіяні мені кривди...

Настрій викликав мене на вулицю, власне не на вулицю, а на вигін перед школою... Тонконога, як хорт, дядькова Данилова свиня, з чимсь у зубах, скажено тікала по вигоні, а за нею гналася тічка попових собак.

— І тут нехтування правом!

Мое обурення, сконденсоване на довгій хворостині, було месником за порушення права.

Я кинувся навперейми. Але тут певна психіка пригноблених: свиня, уявивши, що я—один з її супротивників, ганебно кинула здобич...

Що це? Дядькова Грицькова шапка... Нуда його!

З-під продертої прошивки визирав рідко зігнутого удвое пакета...

«Совершенно секретно»...—прочитав я.

«Совершенно секретно»—сміялася Тамара, вкладаючи до врядницького пакета свіжого листа...

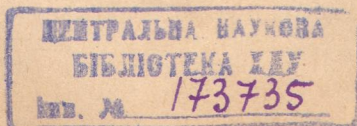
Зігнутий удвое пакет знову поліз на своє місце—в шапку: замість «донесенія» в пакеті лежала... любовна листівка до жінки ісправника.

Світ не помітив на собі змін: дядькова Данилова свиня з почуттям помсти нівечила останній корінець петрушки в поповому городі; врядник після обіду спав: йому снилося, що ніби-то ісправникова жінка, перейнявши образ врядничихи, відраховує на його пиці тринадцятого ляпаса... Ну, а... Грицько—понятий... встав, оглядівся: шапка лежала поруч його під тином... Глянув за підшивку:

— Е,—не загубився!—звівся на ноги й подався додому—за хлібом на дорогу,—щоб на вечір занести пакета...

Тим часом, поки Грицько-понятий мандрував—стовповим шляхом—до повітового міста Ямполь—в ту саме пору...

В Києві сталася важлива подія, що мала загальне тло всієї ситуації.

а) Київ—Володимирська вулиця.

У відповідь на листа—Тамарі:

Студентська тужурка «Юра» вкидає до поштової скриньки університету св. Володимира листа й мандрує далі по вулиці. Тварина, в зодягу листоноші, весь час назирці слідкує за Юрою, а потім підходить до поштової скриньки й висипає всю кореспонденцію у свій мішок. Зловтішно хихикає:

Ех, ви—революціонери!

Сідає на візника і мчить до «присутствених мест».

в) Київська охранка. Секретний відділ.

Голова охранки—полковник—

Дайте мне дело Наждачного...

Входить листоноша—шпиг:

— Получите, господін полковнік! Вот оригінал письма...

Здоровлю тебе, Тамаро.

Комерційні справи нашого дядюшки значно поширюються: заготовлено багато свіжого краму. Оптові покупки на місцях дають зверх роцоту чистого прибутку на 100%. Карти... Більярд... Кафе-шантани... Дядюшка витрачає скажені гроші... Злива вина... Ти кажеш приїхати? Гаразд. Буду через тиждень. Картонка, шовк і мій для тебе подарунок запаковані—чекають від'їзду. Бувай. Юра.

— ... А вот і шіфр.

Сообщение Н...ской організації.

Підготовительная работа областного Комітета усилєнно розвивається: получено массу свежей агітаційної літератури... Організатори на місцях розвивають свою роботу на 100%. Собрання... Обсужденіє дальнєйшіх планов... Работа на заводах... Комітет вибивається з сіл... Дрязгі с меньшевіками. Ти говориш нужни работнікі? Хорошо. Буду через неделю. Оружіє, агітаційніє лістовкі, брошури і спеціальніє інструкції везу с собою... Встречай. Юра.

Жандарм з протилєжної кімнати виносить діло Наждачного—жмут паперів—і кладе на стіл. Виходить. Голова охранки роздивляється, пише на розшифрованому листі резолюцію, хвилину напружено думає, а потім до шпига:

— Я поручаю вам дело Наждачного... Понялі?

Шпиг улєсливо гнється дев'яткою:

— Так точно, г-н полковнік!

с) Через кілька днів.

На станції Київ-пасажирський. До відходу потяга 10 хвилин. Загальна метушня пасажирів. Студентська тужурка «Юра» з валісою в руках поспішає вийти на перон. На вихідних дверях два цивільно зодягнугих мужчини перетинають йому дорогу:

— «Господін студент, ви арєстовани!».

Тужурка на момент торопіє, а потім поривчато вибігає на перон. Його ловлять розставлені на пероні жандарі... Наждачного арєштовано. Шпиг, якому доручено охранкою справу Наждачного, біля каси:

— Дайте пожалуйста одін білет до станції Н...ской!

Ісправник демонично визвірив очі на перелякану дружину й тиче їй Грицькового листа (експеримент Тамари)... Дружина вже готова зробити штучну істерику... Але придивляється на лист і враз вибухає реготом: Тамара, колись близька її товаришка по школі, велика оригіналка...

Безперечно, це лист Тамари!

Ісправник приголомшено кліпав очима: його дружина енергійно оповідала йому про шкільні вибрики Тамари...

— ... «Ето довольно інтересний тип: ти себе представіть не можеш!...» — закінчує дружина ісправника.

— «Бивает, Мілочка, бивает»... — мимрив ісправник, пригадуючи «донесеніє» Рижова: «Шікарная талія... Сімпомпончик... Зовут Тамарой»...

VIII

Урядник щось надто часто вчащає до Тамари. Хоч він і каже, що ним керують «чісто дружескіє отношенія», а я гадаю: чи не керує ним... таємна інструкція ісправника?

Що-дня над вечір урядник заходить до Тамари «поболтать» і щодня на вечір я вдаю вид, що вихожу з кімнати на двір, а потім нишком підкрадаюся з кухні до сумежної кімнати і крізь замкову щілину прислухаюся...

Сьогодні урядник прийшов розлютований за сто псів. Замість того, щоб сісти на крісло-гойдалку й задоволено вийгойдувати ногами, як завше, він проти встановленої звички чортихнувся.

— Чи не полаялись ви сьогодні з дружиною? — насмішкувато запитала Тамара.

— Хуже. Какіє-то мерзавци сегодня ночью розклеїли у меня на окнах прокламації?.. — загарчав урядник.

— ... Прокламації? — якомсь чудно перепитала Тамара.

— Ну-да, прокламації!.. — визвіривсь урядник... — Под самим носом прокламації расклеївають, стервеци!

А ісправник скажет: — Ти, Рижов, сукінсинская твоя морда, за чѣм смотришь?.. Почему у тебя нет арестованных?..

Урядник погрозово зціпив кулаки:

— Сволочі, ти с німі ліберальнічаєш, а оні тебе на окна свінью — с прокламаціями — клеют... Мерзавци! Стерви! Сукіні...

— Ви, здається, не прийшли сюди лаятись? — обурилась Тамара.

— Чтооооо! Врядник витримав коротку павзу.

— Я пішов к вам с обиском судариня.. Понялі? Пажааалуйста!

— Іменем закона... Ви підозрєваєтєсь в неблагонадьожності.

Тамара іронично посміхнулася.

Моя захоронка дає можливість слідкувати за кожним рухом урядника: а що, як він арештує Тамару?

Права рука Тамари нечутно висовує потайну шухлядку нічного бюрка, і я бачу, як до неї в кишеню ховається знайома мені невеличка блискуча люфа...

— Ви їх маєте при собі?

Урядник незрозуміло кліпає очима.

— Ваші прокламації при вас? — пояснила Тамара.

— Прокламації? А ви...

Урядник зробив рух незвичайного здивовання.

— Простіте, пожалуйте! Конєчно прі мене...—і хапливо поліз до кишені.

Що за чортівнина? Я протер очі: Тамара гралася невеликим кружальцем, дуже схожим на значок «Союза русского народу»... Нічого не розумію.

А врядник вже розгортав перед Тамарою жмут нелегальних листівок:

— Єще раз прошу, простіте. Пажалуйста, Тамара Георгієвна! Нікогда не мог подумать, что ви, так сказать, «свой» человек...

Обличчя врядника сяло, немов перестигла на сонці диня.

— Пажалуйста! Пажалуйста!

Напружено тягнеться павза.

Тамара з таким убивчим виглядом розглядала РеСДеРПе'рівські листівки, що жадна клепка врядницької голови не могла навіть на хвилину припустити в особі Тамари справжнього винуватця подій сьогоднішньої ночі...

Але про це потім. Зараз цікаво одно:

Чим закінчиться ця ризиковна комедія?..

Безперечно, Тамара винайшла, якийсь дуже ризиковний спосіб обдурити врядника: оце кружальце...

Що воно значить?

— Давно ви служіте в охрaнкє?—хіхікнув підлесливо врядник.

— Відіть!—відповіла Тамара на стук за дверима.

На порозі вхідних дверей стояв літній мужчина, зодягнутий по дорожньому, з валісою в руках.

— Чи тут мешкає панна Тамара Брагінська?

— Тут. Я Тамара Брагінська. Ви в якій справі до мене?

Приязно звернулась Тамара до подорожнього.

Врядник похапцем ховав до кишені жмут забороненого паперу.

Подорожній мовчки привітався і, скося позирнувши на врядника, передав Тамарі листа.

Присадкуватий на зріст, русява цапина борідка, очі як у пійманої миші—все, що я міг побачити крізь свою щілину. Особливо очі, що хвилинами перетворювались з мишачих на рябкові і тоді нюхали кожну маленьку дрібницю...

Тамара ввічливо запросила подорожнього сісти.

Той сів, попросив дозволу закурити, вийняв цигарку, звільна закурив і, видимо, не збираючись далі балакати, почав слідкувати за кільцями тютюнового диму.

Тамара відійшла до вікна читати листа.

Врядник, посидівши кілька хвилин мовчки і почувавши себе зайвим, нашвидку попрощався і вийшов...

Стрілка стінного годинника показувала пів до восьмої.

Цікаво, що це за цяця—подорожній?—Думав я.—Може знайомий, а може й так по дорозі з листом зайшов переночувати...

Мої міркування перебила поведінка Тамари.

Тамара нервово зім'яла листа, а потім знижений голос:

— Пробачте, товаришу! Юра пише, що вас післано замість нього сюди на роботу?..

Подорожній кивнув головою, мишачі очі ще раз перетворилися на рябкові і, кидаючи собі під ноги недокуреного бичка, він знехотя промовив:

Нічого не вдієте, товаришко: постанова Комітету...—і, озираючись, додав: Ваші стіни не мають вух?

Я залишив щілину і на ципинках, нечутно причиняючи за собою двері, вислизнув на кухню.

— Це тобі не врядник,—думаю з повагою до подорожнього,—видно проноза і без сумніву... «політичеській».

Згодом Тамара вийшла на кухню. Від нічого робити, я виціджував з кухонного котла застарілу воду.

— Андрійку, настав нам самовара.—Звернулась до мене.

І коли самовар був готовий, я вніс його до кімнати, Тамара жартома мене одрекомендувала:

— Мій шкільний сторож.

Подорожній підозріло оглянув мене з голови до ніг і поспитав:

— Грамотний?

— О так! Смію застерегти вас: доморослий Шерлок Хольмс...—сміючись відповіла Тамара.

Я мовчки вихожу з кімнати. Подорожній мені рішуче не подобається.

IX

Минуло два тижні з тої пори, як у школі оселився й живе подорожній. Тамара пояснила мені, що це її далекий родич... Хай буде так. Але, вбий мене грім, він дуже скидається на... Поки що залишаю свої висновки при собі.

Пан Озерков (це Подорожній) або страшенно великий чудак, або дуже великий дурень. По-перше, він нікому не дозволяє заходити до себе в кімнату. Тамарі він каже, що це його загальний принцип, а мене просто без усякого гонору випроваджує віником по жижках. На ніч він щільно завішує ковдрами вікна, замикає на ключ двері і... Хто й зна, що він робить ніччю.

Над вечір вони завше удвох з Тамарою пили чай, вся розмова велася шепотом.

Вечором Тамара одягалася й виходила по дорозі в напрямку до залізничного депо, пан Озерков, трохи згодом, теж одягався й, висвистуючи веселого марша, мандрував слідом за Тамарою.

Вечірні відвідування врядника тепер завше закінчувалися одноманітною справою.

— Баришня дома?—запитував мене врядник.

— Ні, нема.

— Ушлі гулять с молодим человеком?

— Еге-ж.

Урядник многозначно підморгував: М-да-ааа...

— Скажі баришне, что я завтра непременно буду... Сlišіш, непременно?—і робив зворот ліворуч.

Я показував йому величезного носа.

Вся моя увага—це пан Озерков. Наодинці Тамара кличе його «товаришом». Значить—«товариш».

Невеличка справка: пам'ятаєте, Тамара жартома назвала мене доморослим Шерлок-Гольмсом?

На другий день синок залізничного майстера Володька витлумачив мені значіння детективного світу і для більшої ясности дав мені перечитати «пригоди Шерлока Гольмса».

Невеличкий сам по собі факт спричинився до ходу дальніших подій.

Поводження «товариша» Озеркова з кожним днем набувало загадкового характеру. Він ходив, що називається, по п'ятах за Тамарою, його мишачі очі стежили за кожним її рухом, а ніччю знову завішані ковдрою вікна і... знову загадкова, таємна робота. Я бачив, як Тамара, часом замислившись наодинці, нервово кусала нігті і видимо щось обмірковувала. Навколо мене щось робилось... але що саме?

Даремно я силкувався, щоб винайти нитку загадкового для мене оточення...

Таємниця залишалася таємницею.

До школи знову чомусь почав навідуватись батько.

Таємні розмови батька з Тамарою, його заклопотаний вигляд... Було ясно одно: між ними існував якийсь таємний зв'язок.

*

Хвиля з міст докотилася до села. Піп у церкві що-неділі читав з криласа «думські» виступи Пурішкевича. По селу ходили вперті чутки, що ніби-то на Духів день всі жиди з великих міст і містечок підуть на села різати селян. Дяк улаштував демонстрацію членів «Союзу Русского народу»: з образом царя під урочистий спів «боже царя хорони» ходили по вулицях, з мазницями повними дьогтю і обмазували жидам ворота. Церковний староста роздавав селянам листівки: «Плач Матір божої», що плакала на жидів за свого сина... і разом з тим невідома, таємна рука що-ночі розкидала біля волости, вивішувала на вікнах в'язника, попа й старшини протицарські «прокламації», в яких закликалося селян бути наготові, щоб розділити панську землю...

Таємні пружини натискалися: і тут і там.

«Товариш» Озерков намагається, щоб Тамара звільнила мене від сторожування:

— Цей хлопчисько мені рішуче не подобається... Ви розумієте мене товаришко?

Тамара не погоджувалась. Між ними виникла сварка і в наслідок...

Я одержав таємний наказ Тамари: дослідити, що діється в кімнаті «товариша» Озеркова. Тамара відважилася сказати мені, що при залізничному депо існує таємна робітнича організація. Рознісив і вивішував відозви мій батько. З її слів я зрозумів, що їй—Тамарі,—моєму батькові і ще комусь—багатьом—загрожує небезпека...

X

У мене був приблизно такий план (вироблений Тамарою): підробити в коваля ключа (це коштувало всього п'ятдесят копійок) і коли «товариш» Озерков піде з Тамарою на «гулянку»...

Влізти до його в кімнату. Ключ у мене в кишені. Решта, все, що треба зробити, в голові: завчив, як мавпа... Товариш Озерков пильно оберігає свою кімнату: навіть коли він виходить в «невеличкій справі» на город—зачиняє кімнату на ключ.

Вечір... ранок і... знову вечір.

Тамара й товариш Озерков збирались «на гулянку».

— Мав би хто прийти, скажеш, що ми скоро вернемось—це був умовний знак Тамари.

— Ви почервоніли?—завважив тов. Озерков.

— А ви не вмієте скласти порядного комплімента—відповіла стримано Тамара.

По дорозі вона ще раз оглянулась...

Я випроводив їх очима. Спочатку тинявся по вигоні, а потім присів на дубках біля школи: все рівно ще вспію зробити...

Перед очима снувались думки, що ніяк не хотіли вкладатися в голову: Озерков... Організація... Небезпека...

Нахожу в кишені підробленого ключа й нагадую про своє зобов'язання:—пора!

.....

Глуха п'ятьма моторошно б'є на мозок: вікна було завішано ковдрами... Налапав на столі сірники... Лячно блимала лампа... Билося серце... Дріжачі руки натрапили в шухлядці на мотлох списаних паперів—шукали очима... Насторжено прислухалися до найменшого шелесту вуха...

— Що це?

Не пам'ятаючи, що роблю,—згарбую мотлох паперів і хочу тікати...

— Не бійся, це я.—Пізнаю по голосу.

Це була Тамара. Увійшла захекана від швидкого бігу.

— Що? Папери? Давай сюди... Швидче!—Не було часу на розмову.

Минуло п'ять хвилин.

В міру того, як Тамара переглядала папери, її обличчя мінялось: спочатку червоне, далі восково-синє й нарешті, коли вона переглянула останній папірець—було бліде, мов виточене з крейди...

— Листування з охранкою... Провокатор...—ледве вимовила Тамара.

В ту-ж саму мить знадвору донеслося тупотіння багатьох ніг...

Тамара перелякано штовхнула мене за плечі:

— Швидче додому!.. Скажи батькові, хай біжить туди... на станцію!..

— Пізно, люблю моя! «Батько» вже зловився... з «прокламаціями»,—виринув з темряви зловтішно-насмішкуватий голос.

Я захолонув від жаху.

На порозі кімнати з націленими револьверами стояли врячник, і фальшований товариш Озерков.

— До чорта така конспірація!—говорив глузливо Озерков—ви порозчиняли двері так, наче у вас тут весілля... Мої папери—гадаю, що ви не встигли всіх переглянути?

Тамара нервово обшукувала свої кишені.

— Даремне шукаєте, товаришко. Я забув вам сказати, що до цього я ще й порядний жулик: вашого револьвера я викрав у вас годину тому... Не турбуйтеся, ось він!

Озерков вийняв з кишені невеличкого блискучого револьвера й показав його Тамарі.

— Гляньте. А тепер «іменем закона» я вас і вашого «колегу» — додав іронично — арештую.

— Я знала, що ви сволоч... але про те, що ви жулик, — я не знала, — відповіла згiрдно Тамара.

— Малчаать, лярва! — визвіривсь урядник.

— Ви розумієте? — звернувся він до Озеркова — она в той вечір взяла мене на понт — дурака: п'ять лет служу... і такої срам, а? Маарш на двор.

Нас, заарештованих, вивели на вулицю й передали під охорону стражника Куйбіди і п'яťох чоловік сотських. Куйбіда на наших очах зарядив гвинтовку.

— Слухай, ти! — звернувся він до мене — тепер ти «політичеській», розумієш? Це тобі не з попового садка яблука красти... Будеш тікати — застрілю... Розумієш? — і став повзбіч мене, як більш небезпечного арештанта.

Я мовчав — була пропасниця.

У школі поняті за доглядом Озеркова переводили трус. Прибув старшина. З панського маєтку негайно було викликано команду (три чоловіки) кінних стражників. Озерков і в'язник — тачанкою старшини — в супроводі стражників поїхали на станцію..

Тривожна звістка облетіла село в тримиги.

На вигоні — коло нас — помалу зростає селянський натовп: чоловіки, жінки, діти.

Балакали, що стражники арештували всю станцію..

Тамара страшенно хвилювалася — просила води... Куйбіда рішуче заборонив.

Жінки, що стояли поблизу, почали голосити... Обурювались чоловіки...

Посипались образливі вигуки: Барбоси! Душогуби! Кров нашу ссете! Несподівано крізь гамір селянського натовпу сполохало ніч:

— Разойдііісь!

Вели решту арештованих... За ними назирці йшов теж чималий натовп людей: чулися вигуки... лайка...

Нас, арештованих десять чоловіка, звели до купи й оточили тісною сторожею: сотськими й понятими.

Прикро звисали над головами необережних стражницькі нагаї:

— Разайдііісь!

Тамара заспокоїлась. Вона уважно розпитувала про подробиці арешту на станції: де-кілька активних членів організації уникло арешту — втікли... Можна було сподіватись їхньої допомоги. Арештовані, оповідаючи про бучу на станції, жартували, сміялись... Словом: «чепуха».

Урядник дав розпорядження вести нас до пожежного обозу.

В супроводі вигуків і лайки натовпу по адресі стражників ми помалу посовувались по вулиці. Один арештований, щоб «дозолить» стражникам — затягнув марсельезу...

... І рівночасно на дзвіниці тріваюно забився в тенетах ночі пожежний дзвін... Прокотилося хвилею серед натовпу:

— Пожеееежжа!!!

Хтось простромив ножем селянські груди—загойдалася ніч:

— Гей, народ хрещений, жиди підпалили село!

Над панським маєтком здіймалась червона заграва...

— Це наші... Що вони наробили...—шопотіла у відчаю Тамара.

— Назавтра можуть прийти салдати...

Нуда: «назавтра можуть прийти салдати»...

А сьогодні під покриттям ночі:

...— Бий стражників!

— Братця, не вірте, не село—економія панська горить.

— Разайдііісь!—краяли ніч нагаями.

«На бой кровавий, святой і правий»—переплітається з невиразним клекотом юрби...

— Братця, не даваймо обозу, хай горить!

— Ураааа!!!

Перелякані сотські й поняті кинулися вростіч по вулиці.

Десь тріщали тини... Стлалася вулиця зойками жінок... Заклик пожежного дзвону шипів і борсався, як поранений звір... Все вище й вище здіймалась червона заграва...

Розгублені стражники скупчились біля арештованих—не знали, що далі робити... (рушниці за плечима!).

З темряви вийшов старшина: на грудях біліла навішана кругла «ознака». Приклав до рота правцем долоню:

— Зараз мені розійтись! Бунту захотіли? Буде вам бунт, архаровці!

До старшини рішуче наблизився Антін Павлюк. Недавно повернувся з-під Порт-Артура—без одної ноги—на грудях: «Еоровський кавалер».

Голосив на всю вулицю:

— Народ хрещоний! Шість років служив я государю, ноги побувся під японцями, а він, халуй підфебельський, архаровцем мене називає... за што?

Кішкою стрибнув на старшину, тицьнув йому головою в зуби і... «ознака» залишилася в руках Павлюка. Старшина скигів, лежачи на землі...

— Братця, хрещоний народ, я отвічаю... не бійся!

— Я проїздив усюди—скрозь тепер земельні прокламації. Бий фараонів, ура!

— ... Лаааааа!!!—загарчала вулиця...

На мить коло нас з'явився Озерков: розгублений, блідий, кричав—не чути було що—на стражників.

В ту-ж мить стражники повернули коней і...

Натовп проглинув арештованих...

XI

Число «1460». Моя таємна хронологія, про яку знає лише сонце, що прокидається ранками, та я.

Сонце зустріло ранок і бачило, як дотлівали рештки панського маєтку, як хвилювалася юрба людей на сільському вигоні...

Греблею ставка—до вигону—їхав на конях пластунський ескадрон. Від того часу я нотую ранки, від того часу—«1460».

«Дорогой товариш».

— писав мені Довбня—колишній мій приятель по школі—«Розкажу я тобі, брат, що було тоді, як у нас старшину побили... Дома в тебе все благополучно. Твого батька зловили—тікав на Басарабію—ідесь замили йому очі, що й з свічкою не розшукаєш. Мама твої перелякалася, їх москалі дуже побили, і тепер ходять по селах самашедшою. Все іменіє ваше, брат, забрали: хату і все продали з торгів. Поле ваше тепер содержують мої тато, вони тепер і опікуном над твоєю мамою. А тоді що було, брат ти мій! Приїхали москалі на усмиреніє... Два тижні стояли. Все село, брат, перечистили, до галузочки, все як єсть. Антона Павлюкадесь аж у губерні, кажуть, повісили... Дмитра Лиженка, Павла Рябошапку, Кулину Мусійову—до смерти, брат, засікли різками. А на селі зареґує настояща панщина, як колись баби наші приказували: ходимо всім селом, старе й мале, відробляти панові за те, що економію спалили... Гірке, брат, наше життя! Розкажу тобі за один факт: ще тоді як різками сікли.

Вистроїли всіх в одну шеренгу... А в попа і старшини вже давно була змовка з офіціром, кого треба на сікуцію оприділити. Кажуть, що будуть десятого з ряду вибирати. Стоїть і мій дядько, Василь Созоншин (це він опосля розказував). Перелічую—каже він—шеренгу: все виходить, що голоту будуть сікти. Що не десятий, то й недоїмщик. А вночі як раз дощ пішов—калюжі стояли. Стоїть у калюжі Тимотей Килавий,—а він же багач на все село:

«За вас—каже—шибеників мусю стояти в калюжі». Знаєте що, дядьку, каже йому мій дядько—перейдіть на моє місце, а я перейду на ваше: тут на моєму сухенько...

Перейшов Тимотей (ще й подякував дурень): спасибі—каже—що поважаєш старших. А порядок у шерензі вже став не той. (Дядько був в першому десятку). Подали команду: «З правого фланга десятий виході». Почали виходить, та все багачі... Сміху опосля було! За тебе, брат, була чутка, що ти по чужому пашпорті живеш... А де тепер наша вчителька—не знаєш? Бо з тих, що займалися прокламаціями, нікого вдома нема. Всі повтікали. Кажуть, що ця вчителька наробила ділов... Опосля, як стали розбірать, то й вярника арештували. А що вже селяне, кажуть: «попадись вона тепер нам, то ми-б її, як жабу, розірвали, тому що це вона, іменно вона до такого нещастя призвела». Ніякого указу від царя нащот землі тоді не було. (Це нам тепер панський економ розтлумачив). А всі такі, як вона: Лівочіонери, так вони на почті серед білого дня гроші крадуть.

А жидам що було, то вже й казати не хочу. Сурка Йоськова вихрестилася. Жида не давали, а офіцір забрав її з собою. Тепер приїхала з байстрюком. Йоська чисто ломаку побив на ній. Пиши, брат, як тобі живеться в городі. Хоч і сердитий я був на тебе в школі... Тепер думаю жениться на Остапенковій Парасці. Бувай здоров. Може, як що можна, щоб там де за дворника устроїться... Хочу в город перебіраться.

Твій товариш Данило Довбня.

Поклін тобі від тітки Гафії. Вони вже вмерли. Та ще напиши про те, як ти тієї ночі втік і по якому ти зараз живеш, бо тітка Катерина,

що ходили торік до мощів, присягалися, що бачили, ніби-то ти разом з жуликами видавав на «кукушчиному рові» у бабів гроші».

Заделеньчав дзвінок. Ховаю до кишені листа, зиркаю на «автомата» — № 47 — і прожогом біжу до «самоварки».

... Номерной, самовар! Номерной, «до каких пор у меня будет это свінство в комнате»? Номерной!.. Номерной!.. Номерной, душка, пожалуйста на пару слов!..

«Номерной»—коли він не дурень—може цідити крізь зуби: «Обо-ждьош!» «Всяка сволоч тут корчить із себе баріна»... Або: «какой ви барін, жєлі от прачкі под кровать лезете»... в залежності від рангу й ситуації можна було міняти трафарет і ускладняти прийоми, аж поки недогадливий «квартирант» не закликав до себе в кімнату і, винуваю посміхаючись, говорив: «Ви простіте меня, голубчик (обов'язково: голубчик), вот вам на... «чай» і тоді тільки додавав: «уберіте у меня, голубчик, ето свінство із комнаты».

«Номерной», це окрема порода людей.. Яка мусить щомісячно здобувати за «мойо вам удовольствіє» 15 карб... чайовими:

Розносити «квартирантам» самовари, приборати в їхніх кімнатах «свинство», рубати дрова, ogrівати печі, бігати за «закусками», замазувати провини подружжя, коли випадково дружина застала в номері свого чоловіка ботинки своєї сусідки, «наворачивать любов»—це обов'язково—з Дунькою—їхнього—Петра Михайлича буфету—буфетчицею і... безліч всіляких інших дрібниць, що повинен був знати кожний «номерной». Тоді вас тільки можуть прийняти на посаду номерного по такій адресі: Київ, Верхній Вал, Отель «Франсуа». Для приїжджаючих. На дошці—вічному календареві,—що висіла біля швейцарської будки, було написано: «На 1910 год только для...—хтось затер і дописав крейдою—«здесь поймал я трі—пера».

Написом ніхто не цікавився. В кожного свої власні турботи.

А коли згасне день і ніч засвітіть в піку жуликам сяйвом газових лихтарів і електрикою, вщухне знайомий киянам гамір Подолу — візники дрімають на своїх козлах... Зупиняється триб життя — лиш де-не-де можна чути: Горррродовооой!

Тоді зтомлений за день важкою біганиною, з навантаженою головою від безлічи доручень на завтра—сідаю у вільному номері і пишу відповідь на листа Довбіні.

«Дорогий товаришу Даниле»!

Тітка Катерина брехуха. Ніколи на «кукушчиному рові» я в бабів грошей не видирав. Це вона видумала—і нехай вона собі не думає, бо я за неї як візьмусь, то вона в мене втримає «закипить»: як тульський самовар. Написати тобі, як я тієї ночі втік? Не можна, братуха. Втік та й годі. Живу—не на чужому—на своєму паспорті, бо по чужому тут не приймуть на службу. За вчительку не скажу тобі де вона—не знаю. За батьком мені дуже шкода, а матери... посилаю тобі три карбованці для неї. Передай. А як що вона така вже самашедша, що й грошей не хоче, то візьми їх собі. Як оженишся тоді приїзди—побачимось.

Твій товариш Андрій Остапчук».

Увесь лист від початку до кінця брехливий. Де-які пакти уголовного кодексу—ще й зараз—примусують мене мовчати про те, як здобуто мого пашпорта... Озерков тоді не вернувся... А крім нього ніхто мого минулого не знає.

Знає—але...

Це струнка, кароока, вічно заклопотана—з 4-го нумера—касірша якогось банку: На дверях її нумера прибито візитну картку: «Касірша банку Марія Олексіївна Степанська».

І тільки я один—«номерной першого поверху кімнат «Франсуа»,—читаючи на дверях візитну картку, можу в думці додати: бувша... Тамара Брагінська.

Вечорами, коли я буваю вихідним, або так після роботи сижу, куняючи під «автоматом», Марія Степанська зараз закликає мене до себе і на самоті ми ділимось вражіннями минулого...

— Так-то воно, товаришу Андрію!—задумливо кінчала Тамара—і згодом додавала:—не забувай, що в мене на середу «гості»...

Це визначало, що на середу (чи коли-б то не було) на призначену годину я повинен кількома пляшками недопитої п'яниціями бурди,—що залишалася в номерах,—ісценувати в Тамари на столі «випивку»...

Тихо сперечалися «гості», шелестів папір, ледве-ледве можна було вловити вухом, як працював канцелярський гектограф... Я стояв на варті і пильно стежив за обходом нічної поліції. До ранку «гості» розкодилися, я змивав у самоварці гарячою водою гектограф, а надруковані папери переходили до дров'яного сараю і там, запаковані серед різного мотлоху, чекали на своє призначення...

Сіріє ранок, гаснуть газові лихтарі, електрика, здійсмається гамір Подолу, дзеленчать трамваї, вертається додому з поста городовий... Візники, сидючи на козлах, продирають очі. Марудно позіхаючи, плентаюсь до свого ліжка—ще півгодини... А тоді знову я шпеньок у трибові соціальної машини—життя—я «номерной» Hotel'ю «Франсуа».

Номерной, самовар! Номерной, переменіте воду! Сбегайте, голубчик, за полбутилкой! Номерной, душка, на пару слов! Номерной!

Номернооой!

Деренчав «автомат». У номері ч. 5 хтось гістично вигукував: «Сволоч, тридцять п'ять рублей за голуу комнату, революції на тебя нету!» Це в готелю «Франсуа».

А там, де кінчається життя Hotel'ю й починається гамір Подолу,—через Лондон, Париж, Відень, Берлін, Нью-Йорк—мчав експрес Європи назустріч... невідомому.

Вічний календар біля швейцарської будки точно вираховував дні...

XII

Расея, Расея, Расея моя.

Бедная, жалкая участь твоя...

Тоскно выводив на вулиці п'яний робітник.

— Кієвская Мисль! Біржевия Ведомості! Наш ультіматум Австрії Мобілізація!—вигукували газетчики. Біля оперного театру зібрався чима-

лий натовп—слухали—ретельно зодягнутий панок у ціліндрі, в рукавичках, вимахував руками:

— Ви розумієте, господа, Австрія обрушиться на нещасливу Сербію... Еті бездушні неміці... наш долг...

Спішу. В голові цвяхом свердлує мозок: На завтра мобілізація...

По головній вулиці сліплять очі зодяги жінок, наволожені пахощами, на кожних десять душ—один офіцер.

Проходила чорносотенна маніфестація:

— Урааа! Шапками закідаєм ету сволоч.

На доказ зловили єврея:

— Бей жідів, спасай Росію!

Збігаються городові:

— Осаді, куду приош! Сказано—нельзя. Прікажуть, тогда можно будет...

Назустріч маніфестації з кожного ресторану виходила п'яна оркестра...

Запліталися п'яні тромбони:

«Коль славен наш»...

— Уррааа!!!

Спішу на квартиру. Назавтра мобілізація... На ранок перегорнеться ще одна сторінка мого життя. А поки що...

Зачинаю на ключ кімнату, кладу на столі бравнінга, спускаю на вікно заслону і при світлі електрики демонструю свій:...

...ОСТАННІЙ РОЗДІЛ: МОЄ «Я».

За вікном на вулиці стежить переодягнений шпиг. Пачка доброї махорки в руках вуличного бахура завше може позбавити очей непроханого гостя. Проте... Я чую, що він піднімається по східцях другого поверху. Чекаю. Ось він біля дверей моєї кімнати:

— Тук-тук...

Ховаю до кишені бравнінга й нервово запитую:

— Хто такий?

У відповідь хтось тихо проказав пароль...

— Хто?—Пароль проказується знову і...

Я не помилився.

Це був явочний пароль нашої підпільної конспіративки. На порозі стояв незнайомий, середнього зросту, мужчина, в окулярах, з рижими вусами, і, видимо, вагався...

— «Будь наготові»,—відповів я призначеним окликом.

Мужчина задовольнено кивнув головою:

— Чорт побери!—говорив він, переступаючи поріг до кімнати—ви розумієте, товаришу, скільки я витратив часу, поки знайшов ваше куряче сідало...

Ми зустрілись очима і... очі товариша, схожі на очі впійманої миші, пригадали чомусь давно забуте минуле...

— Чи не мислите ви, що я шпиг жандармського розшуку?—засміявся він і за цим подав мені свого пашпорта.

«Дан сей мешчаніну г. Вінниці Феодору Владіміровичу Антонюку»... Брешті це мене не обходило—пашпорти в таких випадках завше фальшовані—головне: явка.

Шукаю на звороті... Найшов: звичайним олівцем літера «А», обведена довкола трикутником—явка. Будьмо знайомі, товаришу... Остапчук—протягнув я Антонюкові руку.

— О, не турбуйтеся, я вже давно з вами знайомий!—насмішкувато відповів Антонюк.

І перше ніж я встиг промовити слово, Антонюк раптом зняв окуляри й рижі, фальшовані, вуса:

— Впізнали?—схидно заморгали «мишачі очі».

— Впізнав—промовив я, виймаючи бравнінга.—Тільки вам не вдасться мене заарештувати, товаришу Озерков.

Озерков спокійно глянув на мене, потім на бравнінга, і зневажливо потиснув плечима:

— Сховайте, товаришу, вашу забавку. Мене не обходить зараз те, про що ви думаєте... Ви знаєте, хто я?

— О, ще-б пак!—відповів я іронично—чудово знаю: Озерков—шпиг жандармського розшуку—і Тамара Брагінська... Арешт... Селянський бунт, а потім, як передавали селяне, вас виволокли в рів, як гнилого пса... вас не добили... Кепсько. От і все, що я пам'ятаю.

Озерков на кожне слово притакував.

— От і не вгадали—промовив, мляво посміхаючись.—Хочете знати, я вам скажу?..

Очі його блиснули хворим вогником:

... — Я—ваше «Я».

— Ви дурень, та ще й порядна сволоч! До чого це все, я вас питаю?

Озерков докірливо хитнув головою.

— Ах, який ви зелений, товаришу—ви хлопчак... ви розумієте мене? З вами говорять по-людськи, а ви ображаєте людину. Сховайте вашу забавку, ще раз прошу вас, мені хочеться з вами побалакати.

Тон, яким було промовлено останні слова Озеркова, розсмішив мене і разом з тим зацікавив.

— Побалакати? Про що зі мною може балакати шпиг жандармського розшуку?..—подумав я і голосно додав: Прощу. Тільки щоб це не займало багато часу...

— Приміром, скажемо, стільки, щоб розшук міг мені подати допомогу? Бачте, як я вгадую вашу думку—хіхікнув Озерков.—Та дарма ви про це, голубчику... В мене інше завдання... Дозвольте сісти?..—

Я мовчки подав Озеркову крісло.

— Тааак. А тепер сідайте сами, викиньте вашу вовчу думку з голови і... ми побалакаємо.

— Ви не ймете віри тому, що я—ваше «Я»?—Добре. А тепер слухайте...

Озерков запалив папіросу.

Він божевільний—подумав я.

— Даремне, голубчику, я бачу по ваших очах: ви думаєте, що божевільний Озерков, викинутий на обжорку жандармського смітника...

— А явка?—це вам доказ... Перед Озерковим гнеться дев'яткою сам начальник жандармського розшуку. А скільки разів я «підставив ножку» Азефові? А ваша партія? Ви не знаєте скільки провокаторів працює серед вас... Меншовик—всі провокатори. Ви не дивіться так

на мене—я знаю, що говорю. Вважайте, що справжні шпиги завше вміють дивитись наперед. Я міг би вам розказати, як один жандармський ротмістр, вміраючи, склав свою «духовну» на користь РеСДеРПє, хе-хе! О, ми—шпиги—запевняю вас, маємо добрий нюх і завше пізнаємо чим пахне... Зараз війна. То вас повісили-б десь на Лисій Горі—воловодились би з вами, дріжали-б за кожним вашим рухом—зараз просто: на фронт... Чудовий спосіб, правда?

Озерков стурбовано потер лоба.

— Чекайте. Мені хочеться де-що пригадати...

— Школа... і ніч, коли селяне заволокли мене напівживого в рів.. Горіла економія... Стражники налякані селянами пустили тоді вас... Це була моя перша невдача... А потім? Мені було смішно, коли ви стояли на варті в готелю... Пригадуєте?

— А я був тоді двірником і ви на ранок приносили мені до сараю надруковані на гектографі папери... Хі-хі!

Озерков мляво повернув голову і ми зустрілись очима!.. В кімнаті враз зробилося нічим дихати... Млосно котилася слина... Перед очима завіхрилися синьо-зелені кола...

— Далі...—Прохрипів я.

— Далі?.. Одного вечора ви з двірником—то-б то зі мною—випили пляшку пива і... не встерегли обходу нічної поліції.

— Вас легко було підвести—ви тоді ще були дітваком. Я підсипав у пляшку вам сонного порошку... Це звичайний прийом, що практикується шпигами дуже часто.

— Копія вашого пашпорту—коли ви спали—пішла до жандармського розшуку разом зі всіма доказами в справі арештованих... Це звичайна історія. Брагинська зараз на каторзі, а... вас тоді не було арештовано—не буду казати для чого.—Це моя вина. А потім вас не стало...

— За мою мудрацію я дістав від полковника місяць арешту. Далі я слідкував за вами по різних організаціях: ви стали відомим підпільним організатором... Мережа моїх агентів що-дня писала звіти.

— А ви, хі-хі-хі!—Озерков зайшовся від сміху.—Був час коли на мой квартирі влаштовували вечорниці з т. Франею.

Пригадую, що я кинувся на Озеркова. Ми боролись. В мене з підборіддя юшила кров і збігала йому на комір.

— Франя не може бути вашим агентом, чуєте, не може?—Мої пальці лютю голубили вохке тремтяче горло, перекошений від жаху рот Озеркова жадібно ловив повітря.

— Пустіть, у мене докази... Докази є... хрипіли груди.

Пальці повільно звільнили горло, свирбів під чільною кісткою роз'ятрений мозок.

— Докази або... я задушу вас, як борозняка?!

Т. Франя—це миле бойове дівча, що нагадує мені загублену на далекій півночі Сибіру—Тамару...

— Докази?

Озерков підвівся, поправив на собі розхрістану одіж і вийняв з кишені блок-нот. Шукав. Пальці шаруділи листами паперу, шарудіння рашпилем ятрило по нервах.

— Читайте!—і він подав мені клаптик паперу.

Шукаю на звороті... Найшов: звичайним оливцем літера «А», обведена довкола трикутником—явка. Будьмо знайомі, товаришу... Остапчук—протягнув я Антонюкові руку.

— О, не турбуйтеся, я вже давно з вами знайомий!—насмішкувато відповів Антонюк.

І перше ніж я встиг промовити слово, Антонюк раптом зняв окуляри й рижі, фальшовані, вуса:

— Впізнали?—схидно заморгали «мишачі очі».

— Впізнав—промовив я, виймаючи бравнінга.—Тільки вам не вдасться мене заарештувати, товаришу Озерков.

Озерков спокійно глянув на мене, потім на бравнінга, і зневажливо потиснув плечима:

— Сховайте, товаришу, вашу забавку. Мене не обходить зараз те, про що ви думаете... Ви знаєте, хто я?

— О, ще-б пак!—відповів я іронично—чудово знаю: Озерков—шпиг жандармського розшуку—і Тамара Брагінська... Арешт... Селянський бунт, а потім, як передавали селяне, вас виволокли в рів, як гнилого пса... вас не добили... Кепсько. От і все, що я пам'ятаю.

Озерков на кожне слово притакував.

— От і не вгадали—промовив, мляво посміхаючись.—Хочете знати, я вам скажу?..

Очі його блиснули хворим вогником:

... — Я—ваше «Я».

— Ви дурень, та ще й порядна сволоч! До чого це все, я вас питаю?

Озерков докірливо хитнув головою.

— Ах, який ви зелений, товаришу—ви хлопчак... ви розумієте мене? З вами говорять по-людськи, а ви ображаєте людину. Сховайте вашу забавку, ще раз прошу вас, мені хочеться з вами побалакати.

Тон, яким було промовлено останні слова Озеркова, розсмішив мене і разом з тим зацікавив.

— Побалакати? Про що зі мною може балакати шпиг жандармського розшуку?—подумав я і голосно додав: Прощу. Тільки щоб це не займало багато часу...

— Приміром, скажемо, стільки, щоб розшук міг мені подати допомогу? Бачте, як я вгадую вашу думку—хіхкнув Озерков.—Та дарма ви про це, голубчику... В мене інше завдання... Дозвольте сісти?..—

Я мовчки подав Озеркову крісло.

— Тааак. А тепер сідайте сами, викиньте вашу вовчу думку з голови і... ми побалакаємо.

— Ви не ймете віри тому, що я—ваше «Я»?—Добре. А тепер слухайте...

Озерков запалив папіросу.

Він божевільний—подумав я.

— Даремне, голубчику, я бачу по ваших очах: ви думаете, що божевільний Озерков, викинутий на обжорку жандармського смітника...

— А явка?—це вам доказ... Перед Озерковим гнеться дев'яткою сам начальник жандармського розшуку. А скільки разів я «підставив ножку» Азефові? А ваша партія? Ви не знаєте скільки провокаторів працює серед вас... Меншовик—всі провокатори. Ви не дивіться так

на мене—я знаю, що говорю. Вважайте, що справжні шпиги завжди вміють дивитись наперед. Я міг би вам розказати, як один жандармський ротмістр, вміраючи, склав свою «духовну» на користь РеСДЕРПе, хе-хе! О, ми—шпиги—запевняю вас, маємо добрий нюх і завжди пізнаємо чим пахне... Зараз війна. То вас повісили-б десь на Лисій Горі—воловодились би з вами, дріжали-б за кожним вашим рухом—зараз просто: на фронт... Чудовий спосіб, правда?

Озерков стурбовано потер лоба.

— Чекайте. Мені хочеться де-що пригадати...

— Школа... і ніч, коли селяне заволокли мене напівживого в рив. Горіла економія... Стражники налякані селянами пустили тоді вас... Це була моя перша невдача... А потім? Мені було смішно, коли ви стояли на варті в готелю... Пригадуєте?

— А я був тоді двірником і ви на ранок приносили мені до сараю надруковані на гектографії папери... Хі-хі!

Озерков мляво повернув голову і ми зустрілись очима!.. В кімнаті враз зробилося нічим дихати... Млосно котилася слина... Перед очима завіхрилися синьо-зелені кола...

— Далі...—Прохрипів я.

— Далі?.. Одного вечора ви з двірником—то-б то зі мною—випили пляшку пива і... не встерегли обходу нічної поліції.

— Вас легко було підвести—ви тоді ще були дівчаком. Я підсипав у пляшку вам сонного порошку... Це звичайний прийом, що практикується шпигами дуже часто.

— Копія вашого пашпорту—коли ви спали—пішла до жандармського розшуку разом зі всіма доказами в справі арештованих... Це звичайна історія. Брагинська зараз на каторзі, а... вас тоді не було арештовано—не буду казати для чого.—Це моя вина. А потім вас не стало...

— За мою мудрацію я дістав від полковника місяць арешту. Далі я слідкував за вами по різних організаціях: ви стали відомим підпільним організатором... Мережа моїх агентів що-дня писала звіти.

— А ви, хі-хі-хі!—Озерков зайшовся від сміху.—Був час коли на моїй квартирі влаштовували вечорниці з т. Франею.

Пригадую, що я кинувся на Озеркова. Ми боролись. В мене з підборіддя юшила кров і збігала йому на комір.

— Франя не може бути вашим агентом, чуєте, не може?—Мої пальці люто голубили вохке тремтяче горло, перекошений від жаху рот Озеркова жадібно ловив повітря.

— Пустіть, у мене докази... Докази є... хрипіли груди.

Пальці повільно звільнили горло, свербів під чільною кісткою роз'ятрений мозок.

— Докази або... я задушу вас, як борозняка?!

Т. Франя—це миле бойове дівча, що нагадує мені загублену на далекій півночі Сибіру—Тамару...

— Докази?

Озерков підвівся, поправив на собі розхрістану одіж і вийняв з кишені блок-нот. Шукав. Пальці шаруділи листами паперу, шарудіння рашпилем ятрило по нервах.

— Читайте!—і він подав мені клаптик паперу.

Я ще не читав змісту, я тільки глянув на папір: цей клаптик паперу два місяці тому назад Франя вирвала з моєї кишенькової книжки... «На записку товаришові».

Знайома рука товаришки Франі писала:

«Старшому агенту жандармського розшуку Озеркову. Принято нову постанову в справі дальнішого плану роботи місцевої організації. Незабаром надішлю копії протоколів».

— Яких вам ще доказів треба?—схидно мовив Озерков.

— Звичайно, більше ніяких доказів не треба—і... ми мовчки дивились один на другого:

«Я—підпільний організатор і він—старший агент Жандармського Розшуку».

Довкола нас звідусіль запліталися тенети царату...

— Ви вже йдете?—запитав я Озеркова.

Так—протяг мені руку—бувайте!

— Ви коли мене арештуєте?

— Я цього не зроблю,—була відповідь.

— Чому?

— Тому що...—Озерков хижо вищерив зуби,—це зайва річ. Моя «нюхачка» старого шпига нюхає свіжий пригар революції... Десь тліє... Розумієте? В якому саме місці... хіба не все рівно? Вас мобілізують. Ваше життя на фронті коштуватиме один патрон—5 копійок, а ви хочете зберігти себе на каторзі... Хі-хі!

— А знаєте?...—зупинився він біля дверей.—Коли я йду по вулиці і так собі придивляюся—кожна фізіономія, як не ес-ер, то ес-дек...

Останні слова Озерков говорив перелякано—по-дитячи.

Я хотів йому зробити ще одно запитання, але він був вже за дверима і спускався донизу по східцях другого поверху.

Умиваюсь, одягаюсь і вихожу на вулицю.

Годинник на башні міської Думи показував без п'яти дванадцять. Вулиця засмічена людськими постатями, будівлями, лихтарями плила вздовш... Я йшов. Не все рівно куди, аби вперед. Перед очима ввижався Озерков, а в вухах лунала його розмова... І неначе у відповідь перед моїм носом виросла жіноча постать і злегка потягла мене за рукав.

— Мущина, кинь пустяковину!.. Підемо? На завтра мобілізація, чуєш?

— Нуда, на завтра мобілізація...—Я взяв навіщось її за руку.

— Бідачисько, промовив я співчуваюче—і ти так само, як і я, борсаєшся в тенетах царату...

— Дурень!—кинула проститутка і злісно вирвала руку. Я стояв серед вулиці і приголомшено дивився, як блимали лихтарі і чорніла ніч, плила засмічена людським натовпом вулиця...

— Це жах, розумієте, жах!—почув я за плечима і далі знижений до шепоту голос:

— Що роблять французькі, а нглійські, німецькі соціал-демократи?

У відповідь почувся тихий саркастичний сміх і...

Тут рукопис Остапчука обривався.

ЖІНКА

I

Ось вона—жінка!
Їде по Сумській вулиці на велосипеді.
Шикарно сидить і тоненькими ніжками вертить педаль.
Червона шаля ніжно припала до шиї й голови.
Яскравий зодяг з червоного матер'ялу.
Маленька, з слабим тілом.
З очима, що, мов від опіуму чи кокаїну, запально дивляться.
Ось вона—жінка!
Їде по Сумській вулиці на велосипеді.
Кокетуючи дивиться й тримає в ручках руль.
Уста нафарбовані в пурпуровий колір.
Обличчя обсіпане пудрою й фарбами.
Нігті вичищені й лаковані.
Ось вона—жінка!
Їде по Сумській вулиці на велосипеді.
Тіло в неї біле, надзвичайно біле!
Золоте волосся—кучеряве.
І тендитний зодяг, і тендитне тіло:—пахнуть духами.
Вся вона—страсть і тіло.
Вся вона—реклама чи вивіска.
Вся вона мовить: «Прийдіть»!..
Її можна обміняти на золото.
Ось вона—жінка!
Їде на велосипеді по Сумській вулиці.
Кокетуючи дивиться.
Кокетуючи посміхається.
У сні також кокетує й посміхається.
Тільки тіло, тільки страсть і більше нічого!
О, ночі п'яні, кокаїн і опіум!..
О, любовники! Сьогодні—один. Завтра—другий!
Ось вона—жінка!
Їде на велосипеді по Сумській вулиці.

II

Ось вона жінка—селянка з степів України!
В соняшну спеку в'яже снопи в полі.
У вишитій полотняній сорочці.
Боса й засмажена.

З довгими, чорними косами.
Карі й блакитні очі.
Чорні очі.
Ось вона жінка—селянка з степів України!
Іде на гарбі, співаючи сумну думу.
Або зимою на прядці пряде, теж співаючи.
Або пораяється коло печі, варить їжу.
Або ввечері, коли місяць срібляними доріжками спадає на землю,
вона на вулиці, чи на вигоні з вітяками—танцює, співає,—жартуючи
з парубками.

Ось вона жінка—з степів України!
Вільна, як степ!
А в очах блакитне небо і мрія...
Очі в неї блакитні і карі—і—чорні, як ніч...
А буває—вона пухне з голоду.
І кожен день надмірна праця.
Але є пісня і блакитне—таке блакитне, як блакить—небо.
Але є степ:—сизий степ... без електрики і машин...
Два контрасти—день сьогоднішній—має.
Це жінка-селянка і непманка-жінка.
Перша: працює і співає голубу пісню.
Друга: не працює й не співає голубої пісні.
Перша: здорова, вродлива (ой яка вродлива!), струнка, загоріла!..
Друга: квола, шоколадна, туберкульозна!..
Ось вона жінка—селянка з степів України!

III

Ось вона жінка—член партії!
Працює в жінвідділі, Ц. К., бюро ячейки.
На фабриках, на заводах, в майстернях.
В установах, трестах, синдикатах.
В судах, відділах, в дитячих будинках.
В завкомі, фабкомі, в райкомі.
Ось вона жінка—член партії!
Стрижене волосся, грубе обличчя.
В неї очі в рубінових огнях Майбутнього.
Рухлива. Енергійна.
Вона всюди: на зборах, конференціях, з'їздах.
Вона каже запальні промови.
Вона закликає вічно.
Всюди закликає до кращого життя.
Закликає до організації—організовує.
Закликає до партії.
О, робітниці і незаможні селянки, пригляньтесь до неї.
Ось вона жінка—член партії!
Вам буде соромно...
Ви прийдете в ячейку до неї, чи в райком.
Ви скажете:—«Я хочу бути членом партії!
Працювати в жінвідділі. Промовляти до маси й організовувати її».

Ось вона жінка—член партії!
Біжить пішки по Тверській вулиці, по Арбату, по Остоженці.
Біжить на фабрику, на завод, в установу.
Ясний і чудовий погляд!
Сила і міць!
Ось вона жінка—член партії!
Синій погляд очей синіх.
Синій зодяг.
Боса чи в сандаліях.
А зимою в валянках.
Хто знає:—чи має вона кохання?
Чи має кімнату й ліжко?
Чи має своє щастя, особисте?
Хто—знає...
Ні, вона бігає!
Вона всюди.
Вона працює вдень і вночі!
Ось вона жінка—член партії!
Організатор.
Будівничий щастя.
Будує мури Майбутнього.
Камінь до камня.
Цеглину до цеглини.
Заливає цементом, бетоном і асфальтом.
Нове будує щастя!—Будівничий!
Ось вона жінка—член партії!
Робітниці, селянки,
Пригляньтесь до неї!
Ви її всюди побачите.
— Вона у червоній хустці.

С. БЕН

ПОЛЬОВА ЗУСТРІЧ

Глянула...
Таким гарячим золотим рум'янцем
Зацвіли щоки,
Заблищав серп коло пояса.
Пригадую:
На його блискучій поверхні
Коливалось дві сині, веселі волошки.

ЮРІЙ ТОПКО

ПЕРСПЕКТИВИ

Покволо сонце зняло бриля, гордовито стріпнуло кучерями.
Розжеврїлось.

Усміхнулось холодне обличчя, наче рожа на шпилі розквіла. Скорчили губи прибиті хмари, та з-за двохповерхових будинків показало язика.

Ранок.

Тротуари вузькі сірі, холодні.

Збоку, як наміста разок, підчикані кущі жовтої окації, безчубі тополі. Дише ще нічним сном, та рух, вийнятий з-за причинених дверей, потягається.

Повз робітників на фабрику, заводи, «робітники» на чорну біржу.

Спереді пролетарії лице в лице.

«Пролетарії» за спинами.

Ішов студент з селянською психологією. Чоботи драні, очі, як синє море. Сам, як лучок з обскуленої скрипки.

Таких селянок називають птахами і прилітають вони з виру до міста по командировках. Вир у них—широкі лани, піт, як град, клуня, мов будьоновка, а там чорногузи діток виводять.

Девіз їхнього льоту—пролетарська освіта.

В-осени одні птахи до Єгипту, до Алжіру, а другі до Інститутів. Там в Єгипті піраміди, мертві і живі фараони, дикі опудала орлів, царів, цариць.

Тут же жива, буйна, як весняний квіт,

Спілка соціалістичних Радянських Республік!

Фараони умірають, а студент шукає кімнатки.

Тротуари вузькі сірі, холодні. Таблички договорів.

Сплят ще.

А синє море хлюпоще, виходе з берегів, суне валом на гори, і, холодний піт смакує жар.

Тяжко і досадно.

Довгими похилими пішоходами пливуть баби на базар, як неогреблені копиці сіна за водою, рябіють з другого боку візники, що виринають з-за вуглів, як пузирі з води, і струмкуються рядком.

Гомін, гомін до заводів, до гудків. Але все ще придушений, спішний, як у таємнім заговорі.

Аж ось ударило прогоничом раз, вдруге, свиснуло на рейках, і бриль, хапаючись, підняв криса вище, ширше. Червона ряска залила місто.

Вікна відхилені, люде попрокидались, і зарябіли килими, як вишневі садки. За ними гардини паркалеві, шовкові, листаті фікуси і панська безтурботність.

То все квартирі орендаторів, торговців.

А далі прогалина через ліс, за нею річка, а за другою—темні очі скривлених хаток, що сплять у них на чорствих, як дуб, ліжках, чорні, засмалені південним вітром люде, як дике каміння на гряді.

Мужики.

Звичайно, житній хліб, рушники української орнаментики, і рушники нові, пилом не затрушені «колоски, серп і молот».

Оце так гаразд.

На дорогу стала селянська психологія!

... В Михайла є рідний брат Савка. Він живе отут біля станції. Сам він тугий, як вузол, а жінка його Олександра має 28 років.

Ходив, ходив по місту.

Гість.

А ввійшов в робітничий квартал, дома себе відчув. Низькі будиночки, як гуглі на побитому тілі. Брудні, без орнаментики. Дахи дощані дірками свігять

Ех, експлоатація капіталу сіла чиряком на робітничому тілі і пострупувало види.

Важко ще дихати трухлим повітрям минушої бакали, отруєної сухотами.

Що в такій хаті пропадати будеш?

— Підтягнемось. Як зовні, такі знутри.

Прийшов Михайло до брата.

Савка сидів під лижанкою і куструбуватими пальцями переплітав кодолу. Темно-бурі очі його, мов погоріла глина, швидко зирили за працею; ноги, як в медведя. Ще й порога не переступив, як Савка звів сильні очі, мов дужий бранець меча, і пронизав ними трохи скарлючену посередині постать:

— Що притягло шию до ярма?

— Та що-ж—сухо всміхнувся Михайло і сів мовчки на стільця.

Чорна зла усмішка продерла Савчин жовтий вид, аж захитавсь підборідок.

Михайлові вдарило молотом, щось натиснуло йому на груди, як лядою, горло неначе пучом стягло. Хотілось рванути брата за чуба, кинути об-зем, аж щоб стогін подався по хатині.

Але тільки—бачиш, грошова реформа. Око на око в останню баталію з буржуйними паперовими банками. Мине лиха година, сконцен-труєм гроші на переферії, і тоді вже не буду просити.

Михайло хотів ще щось сказати, але Савка вже не слухав. Він натяг на пробу кодолу, сціпив її цупко руками, притиснув косолапо ногами і прошипів:

— И, падлюко! Лопасешся, щоб тебе—пріло день і ніч. Порядки... А ще важка індустрія... Віжок до пуття не сплетуть...

— То бо дивно, брате, Миколини гаки не такої були міци та лопнули, а то твоя... і Михайло змахнув картузом...

... Потім Михайло уже жив. Якось та жив, аж поки

й весна попливла на всі боки. А як так, то й вулиця жовтим мулом праве, з-під кушуру випростовує...

— Ой, весна, весна!

Б'ються, мечуться хмарові задуми в не простих Савчиних замірах. Сизіють. Калатошують:

— Чи таки справді?

Ліг не біля жінки. Зпересердя розпахнув брезента і, як риба на ньому, ногами тільки жмуре, руками п'ятьми завісу прорізає.

З запічку тінь пірцями її розставила. Засновує. Підліз, як тхір, голову підняв:

— Розкинулась.

Готівкою підперезалась. Жде.

Рипнуло за дверима, наче хто грудку шпурнув з гори. На долину гай пішов.

Рип.

Стихло.

Рип.

Другого рипу справді нема. То уява чорним конем грає:

— Ага. Дитину у притулок вирядить хоче. Коси вичесала. Убралась.

... На вулиці лихтаря об стовпця ударило. Сильний, як буря, вітер по криші зубами зацокав. Жбурнуло з жахом дошку з лісопилки. Ворота переставило.

Жутко тут.

Жутко і бор шумить під вихрі та в'юги.

Заляскала дитина, як полониця над ставком.

— Мамо!

Трохи стихло.

Хлющі тільки зливою бушують, як водоспади.

— Ей ти, дитина плаче.

В неї очі, як клеп. Майже без тям підвелась, дитину до грудей:

— Спи-и-и.

Спи.

Так і заглохло.

Закліпало сном, повіяло дрімотою.

Савка відкинувсь. Стріли зняв з серця, уклав до колчану.

— Посуньсь-бо.

— Йди до себе, Савко.

— Га?

— Дитина біля грудей. Нігде.

— А Михайлові в де:

В тиху сонну завідь її спокою запобігають тройки баскії каламунного розпачу, мов джерело з землі.

Палахнуло гнівливим огнем:

— То бо дурних слухаєш.

— Брехати буду? Камінюку на шию повісила та й держеш.

У... Савка підвівсь, зтер зашкарубленими долонями мокре як пізня осінь, обличчя, кров'ю обливсь.

— Не рипіло хіба вчора. Чув.

Вона, як води в рот набрала.

— А сьогодні? Ех, відкинь оту дитину, кажу, чуєш?

Савка рухнув з місця, як солдат з окопу, розставив руки, як орел крилами, і застиг.

Повінь душевних льодовиків рушив: дитина цмокнула за груди та залили її дрібкові сльози матери, що дзюрчали по щербинах виду смуглого.

— Не хочу я, Савко.

Іди спати до себе. Надокучили мені оці діти, вовками виють. Тобі нічого—ти зранку знявсь, плечима укривсь, а мене сцуть.

— То на кий чорт я тебе брав?

...— Сина, сина дай мені, падлюко!

Ухватив Савка жінку, як брус розпеченого заліза, кліщами, сціпив без тями зубами, кинув під ноги.

Застугоніли чорні згуки жагучого пару. Потемніло в очах, закрисало вогниками.

— Дочок все водиш, проклято, помочи з них батькові.

Тугою журною кутки окутало.

І двадцятий і тридцятий раз—вставай,—а вона, як камінюка: прямо приросла до долу. Іноді тільки тріпає тілом, як викинута на берег рибина, та довге її волосся слалось скошеним сіном по долівці.

І темно, і боязко, і фірточка зарипіла, заголосила.

Хряпнули вікониці, як з кілець зірвались.

Заспана ласка природи прокинулась.

... Вранці луна котиться на ставок колесо за колесом. З-за гори навшпиньках сонце коси чеше. Сухі очерета тичками опоясує.

Михайло до інституту, Олександра до печи, а Савка на пристань. Іде, як лицар, лантухами оздоблений, кодола на плечах.

Там грузять, жили рвуть, на хліб затягають. З платформи на платформу. Чорнобривий дим десь моргає за косогором, тулиться, рідніє.

За піском батько з сином навантажують баржу. Мало-по-малу незграбні їх тіні витанцьовуються на дошках і нарешті переходять в коломійку. Тіні танцюють, а в боці щимле кропивою.

Підійшов Савка. Мовчазний, як туман, розбитий, як каюк об скелі. Постояв, постояв, полою вуса протер, схнюпив голову:

— Хто-ж мені допоможе, коли старий стану?—

По-о-т-я-г до своєї артілі.

Грузка вже бушує. Люде червоніють, надуваються і тягнуть за довгі кодоли. Вростіч одна одній барка боки попідперала порожні. На щелях стоять, у воду брови задивили.

Та це не довго. Скоро сонце підобід. Пристань вітром замете, як мітлою, а на брудастих ребрах барж вишикуються піраміди з лантухів, цегли і дощок.

Сяде тоді Савка на колоду, спусте ноги на землю, голову підваже. Сяде і думатиме, як Олександра з Михайлом водиться, як заховав він двох дівчаток у могилу, як знущався з них, що вони не хлопці.

Пожене тоді сухозлидні неорошені в степи, намантаче косу, а щоб гостріше різала жінчини придури.

— Олександри нема, сина нема...

Нема, нема—хльоскали хвилі з річки так щемляче, безнадійно, іронічно.

А вона?

Не вгадаєш. Чи вінками перечесаними, перетиканим синоцвітом в'яжеться у неї мова, як чорна коса на голові в хуторяночки. Цисарочками очі горять.

— Михайле! Мишо, Михайлику!

Скажи, як, куди...

Михайло-ж прилип до книжки, як бджола до весни. Байдужі справді чиїсь домагання, коли в голові: інтегральне вираховання, Шарбе, Капітал, Плеханів.

— Від грудей дитину відлучу, зсохну, а не дам тягти себе. Бо я-б жити не хочу справді.

Хочу, хочу!

З тим затремтіла, як шосткий лист.

Ой, ой, є людина чоловік, є людина жінка.

Тоб не односильне право дарував жовтень бідній жінці?

— Односильне, але неодносильне.

Стілець захитавсь.

— В будучині жінці передбачає бути міцна ініціатива, а зараз ще голодні будівники жінчиної долі.

— Ех, з нашими достатками...

Зітхнула вона:—Скаженіє Савка, з досади дітей йому роди...

— Чом з досади? Суспільство вимагає. Тоб це не найкращий подарунок для громади. Зрозумій, син твій, це-ж не я й не ти, й не Ленін, це паросток нового, свіжого, як кисень, і міцного, як криця колективу. Він одерже доцільне виховання, думатиме по новому, ходитиме по новому... Все по новому. А врешті, буде вдячний своїм батькам, що народили його, а громаді, що виховала. О, то буде упертий титан що-до борні за комунізм!

— Не знаю, можливо це дуже високо і корисно, але це гнітить мене, мов жорном, це не дає дихати. Це велика залежність від чоловіка.

На серці в неї: ночі вид галка крилом закрила:

— Другі у театр, газети читають, рухаються.

Що не вийдеш на Жовтневу, люде другі, що не заглянеш у клуби—життя кипить. Ой, то як же жити так, як я... Як мріяти про право жінки... Подивись!

Подивились.

На дворі весняно. Земля розправила застигли члени, крижаними обручами обтяжені. Стукнув бондар, клепки вирвало і полилась вода, як дівоча ласка.

Речитативом пісні перегойдує на деревах, на полях.

Бліді, як старости лице, напівмороки розлітаються геть по-над кришами робітничих хаток, через димарі спотикаючись.

Напівмороки. Мороки.

Біля вікна дві постаті силуетами штрихуються. Дивляться на двір. Збудоражені зорі їх ловлять усміх весни, а Олександра, наче з поля йде, замучена, забита.

Кому весна, кому тільки здається, а для кого її зовсім нема.

А то буває зима на душі.

От як у Олі, подруги Олександри. Працює ото вона на фабриці, де панчохи гурами складені. Їй зараз двадцять три роки. Треба-б заміж виходити, ніхто до пуття не сватає. В неї очі вишневі і так собі нічого. Приходе вона ненароком до Олександри та дума:

— От як би позбавитись отих проклятих панчох. Нитки, нитки. Сама, як нитка стала.

Але буває, як нагідка на вгороді:

— Колеса, механіка, інженіри. Подруга п'ятий рік заміж. Їх бавє сімейство. Чужі діти до науки, як крючок до цівки. Рачительні. В неї-ж руки, як-ті цівочки. Сама, як очеретина. Рає, рає себе, як метелиця куницю:

— Не жури мене, моя мати!

Шість років пиляку попоїла, машину вивчила, стару годувала. Умерла ти, а щастя мені на сухій деревині завісила.

Та хто винуватий, що зелені дерева сохнуть?

До неї голубом воркує Прокіп, що зараз з Савкою баржу накидає. Він було:

— Вставлятимуть мене в рямці якоїсь культури. Чепуха. Комар літає, то гуляй брат. Піп у ризи хоче одіти, чхатє на його хотів. Кий чорт там «Символ віри» витівки. Був учителем—єрунда. Сухоти математикою заїдай. Дурний, дурний.

Поля широкого, поля на всю кулю подай нам. Заводи, фабрики, концесії, шахти. Все, все щоб бачив, все щоб чув. Грузчиком? Гайда. Мішки повні живої сили, кидаєш, тебе кида. Хе-хе. А то нехай у холодній хаті спробує совою сидіти, як у темнім бору. М-м! Сидить собі один учитель, другий, мов гідра на дні моря, в життя боїться вилізте. Культура?

Вона цього Прокопа не хоче.

Оля прийде, прибіжить, на коліна впаде:

— Інженір.

О, ходить, машина в нього, як дитина. Прийде на службу...

Ах, сила в його руках. За таким не пропадеш. Він і дітей і тебе... Одягне, обує. То і клуб і матерія. О, які ті жінки щасливі, які раді... Ех... тай голову повісила.

— Не зітхай, Олю. То бо не була ти одружена за нього, не знаєш, як юшку вип'є з тебе. А що розумніша людина для громади добре, а що сильніша за жінку кепсько для неї. Засобів більше в нього, і керунок на його боці. Краще в міру, навіть іноді нестатечний краще. Безсильна жінка—каторга. Ніякими замірами не переконаєш. Тупнув ногою і баста.

Ти ймоу: Слухай, Савко, я не хочу цього. Це дурне.

А він: Сина, сина дай мені, падлюко!

Розміркуй, Олю. Тоб-то я фабрика, що панчохи викидає. В мене-ж свій розсудок є. Не хочу я дітей й квит. То бо добра, що як п'явки кінські сцуть.

— Гетьте.

І так що-разу. Оля заздре дружині, цілує дітей, мріє.

Олександра-ж розкидає мозком сюди туди:

— Поки не спробувала.

... Поруч кімнатка, а там студент. Це як даулізм колишній. Раз студент, то й кімната маленька сіренька, убога, самотня. Книжки там у жмурки грають на вікні на столику, а з них позичає з уклоном Михайло науку, як ряску рожевих промінів з-під бриля.

... Далеко за вигоном, де вітряки хмарами обплутані, хатки маленькі біленькі одна до одної попритулялись, як пташки перед вилітом. За осікнягом булькнуло бовтуном, і сонце пішло купатись у воду. Ось пірнуло воно з головою, жмурами захльобнулось.

О, о... утонуло.

Зараз же поблідло все. Зашеретувало сірою відлогою.

А потім уже, як вугілля висипала першого вечора молода молодиця, так вечірня зоря з попелу розжеврілась й пішла з чаркою в руках намисто низати аж до раночки...

— Виряжала в світ мене матінка і, як сухий лом:

— Гляди-ж, гляди, синочку, учись та на село. Не зрадь, як Савка. Цілувала в лоба, милувала в лице:

— Ми-ж сироти, хутір глухий, заїдять нас злидні. Помочи нам треба.

— На село, на село, мамо. Туди, де глина ще не вимазана, де не вміють жити.

Д'ех, візьму косу в обидві руки та в широку ручку: для вас бідні темні очі. Вами виглядений, для вас і дихаю.

На селі темрява пастка крилами порозставляла. На селі в осінній мороці первісної культури лишаї цвітуть, деревій на покуть ставлять. На селі слижі повідувались, трухом сипляться під ноги. Селяне, як в лісі.

Гей, вітряки, як шуліки прибиті, шелестять.

Нахнюпились.

Сиро ще на хуторах, сиро, як в льохові.

Жевріє тільки самотній каенес. Там світліше. Радісно, коли сіна з панської луки та збори в бакалейці. В-осени люде ворущаться, степом думають та кричать:

— Михайлові командировку!

Михайлові.

Шлях, як сміх. Радістю так його обняло.

Он коли для його була весна.

Тії весни жовтогарячої проторили йому доріженьку в недосяжний колись вир.

... В голови низько, як баби не збрешуть.

— Олександра з братом ночі вартує.

— Олександра нарочито хлопцям ходу не дає. Хіба баби знають її варти?

Не знають, хоч і сами жінки.

Зустрічають Савку, що з роботи йде.

— Піди, чоловіче, платком чорним укрий свою кралю.

— Йно не брешуть люде. Либонь хоч крихта правди є. Баби базікають, базікають, та з причини все. Щоб зробилось все без

причини, порожнє бо є. Он чому на весну не скажуть, що в білій сорочці ночуватиме?

Зімнятий, як зернина під каменем, потяг до кварталу. Гостро дихають легені, мов соковисті лопухи. І вулиця не така і хата бридка.

Пуста на душі, пуста і в очах.

— Хоч би-ж жінка з високих наук, тоб не так кидало на вид, ато... шлюб для них—звичайна грушка. Чоловік її затагне не копійки... А ми? Олександра в селі вівці пасла, кидала гній на панській стайні, попадала в руки панича... Другі жінки такі раді заробіткові, а моя—забула кудю й стежка утопталась до другої пристани. Дівчатами кохається. Пусте бо. Дурна баба. Тепер після війни потрібні хлопці, для них тепер спрос і для війська і для батька. Дівчина—очеретина порожня. Зсохне, змарніє і призвіще загубе. Пішла собі світ за очі, а ти, батьку, як маєш. Нубо на що вони зподобались. Деруть тільки. Ні, хай інші садки розводять, та дівчаток там садовлять, а мені, що покорисніше. Для других це злочин, а мені закон. Он чому на Брянському за війну набої пугою гнали, а тепер рейки, труби, казани чавунні. То бо, що визначає? Потреба значить.

Савка проходив вузькими слизькими пішоходами. Пукало щось з боків, грюкали юрби об бурковець. Запорошився поїзд чорнобривим димом.

На вулиці панував рух, безшабашний, нервовий, рідко коли вірний.

Але все це діялось по-за межами його думки, його відчущань. Чого людям треба—вони сами знають. Чого Савка перед очима не баче нічого—дума. Тоб увесь мир сміявся-б з нього зараз, тоб опали били баби цокотухи, а чи віжки зірнули з плечей—байдуже.

Йому жур—дума стоне у серці, крає тіло.

В той час Савка тунгуєць, що в тайзі сам про себе тільки й дбає, що зирє тільки в свою торбу, чи той чернець фанатик, що на передодні смерти похожає по буграх смерти та збірає ласки минулих днів.

Ой, то саме важче, коли людина верне до старого. То вже не живиця, а могила. Слово скаже, землею придуше. Так і Савка.

Набрели білими прозорими намітками перші дні. Набрели й увесь цвіт розіслали по душі.

— Колись-то—

переганяв з кутка в куток думку:

— Стара сіла на днище, набубнявіла. Потім виряжала в сусіди. Спотикався і тоді, як скотина на ратицю. Хмарний тоді був ужиток, хмарний і тепер, як осіння даль.

— Подививсь сам на себе:

Ноги—медвежі лапи, сам, як дикун; рижа борода розійшлась. Лосніє щось у вічах, тягне до землі, а заміри—чорні круки літають по доріжках сірого мозку, крилами давлять.

— Ну як же тут без помочи?

Кому старість доглядати, як немічний буду носити п'ятипудові лантухи... Гай-гай: викидай за двері... Тоді він уже буде безсильний, нікому не потрібний, немічний. Пробка на мулі. Відразу жах беззахисности корчами ліг на нього. Холодна смага переповнила груди. М'язи обважніли. Сам, мов той шар в повітрі.

Жав, жав чоло і вижав, що єдина надія—це син.

Сни, важкі думи, як чавунні хмари, розігнав. Син вклав в нього те, що зветься «тяга до життя».

О, син—життя!

Олександра сиділа біля вікна і радила. Вона думала, що треба ось-ось щось робити, треба знайти вихід. Куценька дитина повзала по долівці і жалібно дивилась на страждання матери.

— Михайла не було вдома.

В хаті шикувала тиша, як в трухлій западні. Бовтав тільки маятник, відраховуючи хвилину свого вжитку.

Довго сиділа Олександра.

Довго і тіні блукали по хаті, розвіявши хвости. Аж сонце зажмурилось, стікаючи кров'ю, а Савка не приходив.

Знову сиділа Олександра.

Дивилась на горбаті рогачі, що позгинались удесятеро у кутку, та вивужувала з-під кушури щоденника веселі хвилі дівування.

Вудила-вудила та все або рогач, або горщик. Попадалась і павутина на сволиці, що як вуставок на рукаві.

— Оце усі мої і радощі.

Оце вся і мета життя мого...

Серце її колотилось безотрадно, турботно. Важкі хмари насували на груди, підступали до горла густо і темно, лоскотали та кидали взрив.

Одвічним бушлавим шляхом стелились її спогади, як покручені колії по грязній дорозі, і безслідно зезали.

Очі в людини—ознака бадьорости.

Мутні очі носять мерці. Але буває, що й живці.

Приглядаються ото вони в далечинь байдужности і, як перстень круглий, котяться по невідомих стежках до борів, снігів, туманів.

— Кинути оце все барахло. Кинути і піти записатись на біржу, а щоб вийти на шлях праці і занівечити оцю мізерну залежність.

О, як вона батувє що-разу жінку!

Справді?

Махнула, мов червоним прапором.

... Він прийшов пізно. Відхилив двері й холоду впустив:

— То бо кажеш працюєш безумомно?

— А?

Тільки лунко стало.

Олександра збирала якісь паперці у підскриньку. Віко держала.

Чуєш, що кажу?

Чом їсти не принесла?

— Дорогу забула.

Савка зле всміхнувся:

— Дорогу забула... А другу либонь добре уторала. По сліду його знюхаєш... У... шлюхо!

Її вспалило, як кармазина:

— Тобі бо діла нема.

Аж зайнялася.

— Сама знаю, що роблю.

Ой, вскипів же Савка, як смола в казані.

— А, тобі діла нема?

Сама знаю, що роблю?

Очі налились жаром, лице, як перець:

Геть, геть к чорту з моєї хати. Щоб його й духу тут не було.

Чуєш?

Савка загупав ногами, як довбнями, метнув у Михайлову кімнату і почав трошити ногами, руками, зубами, що тільки під руку попалося.. Місив і викидав за вікно.

— Ось тобі, харцизе... Ось. Розуму набираєтесь, щоб братову з ума зводити...

У, інтелігенція!

Ревів він, як скажений бугай, прискаючи піною поперед себе:

— Падлю-ю-ка...

Заглушувало щось звіряче, настирливе, нахабне.

Пил піднявся цінковою мушвою, вичовгана розбита канапа заскрипіла жалібно-плачевно, як стара бабуся, й застряла на лутці. Дві ноги її були на дворі, а дві тут.

Савку жбурляло у всі боки, як маховиком паса.

Книжки погули за вікно, розлітаючись метеликами по-над комінем. Якись пакунки з кресленням прибили їх зверху. Два стільці інваліди утратили конче свою ходу і валялись під вікном, як на полі трупи.

Було вже темно зовсім, і весняний морок вечірньої прохолоди окропив будівлі.

Палились лихтарі, і зліталось гайворіння на холодну ночівку.

Шалений гул ушух.

Тільки де коли бреніли струни на розбитій гітарі, що гойдалась в колірній рівновазі на кінці канапи.

Олександра спершу нестямила, потім кинулась до дверей, почала уперто бити об них кулаками та голосити. Але згук її був порожній, розгублений... Врешті вона впала туди-ж під дверима, як каменяр під непристойною фортецею.

Було нічно.

Шептало над вухо темряви причудливі примари і лізли в розпашені вікна.

Кричала дитина не своїм голосом, та летів тим часом ворон, що з діброви знявся, сів на гребні та полохливо турбувався:

Кра-кра.

Виклюю очі опівночі.

Кра-кра.

... Тягне заволоком, як в-осени.

Дні пасмурно попідпирались хмарами.

Мугичать.

Рідко коли, як снопи на покосі, рядочком, весело.

То зійде радощами ранок, розплюще червоні заспані очі, знову замурується лісом.

Це так поки вітер з Чорномор'я не вдарив, поки віконіці хрюпає з причілка. А руше звідти: перебовта усе, переверне.

Тому радісно, тому журно, тому... не всім одинаково вітер очі запорошує...

Олександрі?

Вийде вона до воріт, як вперше дитина з рук, розкидає зором.

В далечені на косогорі фабричні стіни, як велетенська жіноча одіж, уквічана чорним прутиком. З неї сяє огниками, електрикою.

Відтіль руки пасмами простягає, тягне, мане.

Труби час опередили: пішли рости вгору, до гірських шапок. Найвища в городі одна одноп'ятка, що широка, кремезна, як маяк на морі. Завжди з неї курить антрацитним ладаном, завжди вона приголошує на працю, на волю.

За фабричними мурами—ліс. Той, що перегойдує зажурбовані пісні гіллячинами та шле докори трубам:

— Його забили тяжко топорами, попопитоньки, попоістоньки не дають.

Що той ліс?

— Гущавина. Темрява.

Київські князі з списками ганялись за дикими кабанами. Вовки вили, і люде по вовчому. За германську бойню ліс лісом.

Завжди шумів ліс, завжди і буде шуміть. Там чоловік тріски збирав, а щоб зогріти сім'ю. Чепурих хмизом волосся, камінням бився. То якийсь там Олексій цар полював на соколів, то темний бірюк шию гнув селянинові.

Щось не зоряно. Ані просвітку тобі, ані радощів. Темряно, як на хуторі.

Нічно і сиро, як в льохові.

Гай фабрика? Вип'ячила високі дужі груди, бавиться робітничими кварталами, залицяється.

Буває, що й підморгує, як чорнява хуторянка на царині.

Чудово бо!

Олександра підперла вида, мріє:

— Ліс... фабрика.

Та це-ж я уже одна. Це-ж я уже на волі.

Ага. Кулаки вже не свистять.

Усміхнулась, як конвалій з-під снігу, заради себе:

— Гомонять там колеса, кидає пасами, б'є залізним молотом.

Хіба не рівність виковується там?

Рівність, свобода, пролетарська міць!

... Зранку до після обіду, а потім клуб, усе, усе.

Перебіра, перебіра, що коли, як листки з книжки, та стоїть собі, як пеня.

Похмарило-похмарило, мабуть дощ буде.

Дощ уже капа. Вона стоїть, дивиться на фабричні вікна, задивляється.

Біліє, полощиться, як парусина.

А дитина?

Йди, Олександро, в хату, в'юга буде.

Де там. З неї вода, як з мички костриця.

Уже і жарини у неї неначе потухли.

Закрили трубу у пічі. Вгору не видно.

— Ех, людочки, не рада-б журитись, так не вдієш веселку. З біржі оце йшла і спинилася. В голові гармидір. Картка за числом дев'ятьсот три. Їсти нічого.

Бач люде все та й допікають.

— Було-б шанувати чоловіка.

А другі ще й губу викривлять.

— Що-ж? Ставай на вуглі та гостей запрохуй.

— Шкода й балакати.

— Ш-л-ю х-а.

Мийте, мийте дощі та зливайте полуду!

А тут: пішли чутки про безробіття. Чутка, а потім і справді.

Скорочують.

Демобілізація.

Скорочують.

Бушують, як на мітингові, мозки рвуть, йдуть обшарпані, як привіди, по мосту блукають. Ришуть їжі, голодні, як вовки. Нудно. На Жовтневій повно, на Котляревській—те-ж, а на Пролетарській площі, як галушки в окропі.

Гудуть, понуро головами махають, руки ломлять.

До схід сонця—на біржі. Цілий день там. А ввечері повагом, як селяне з погорілого поля, вимучені, виснажені, голодні.

Зійдуться двоє, троє біля водопроводу, глянуть одне на одне:

— Чи не з роботи Карло повертається?

— Де там.

Вода бурличе, ревом піну жмака, збирає журу.

— Либонь комісія, буде обслідувати.

— Та казали з кожтреста, а хто його зна... Сьогодні комісії, завтра, а часом одна:

— Моему хоч з страхкаси, а Савчина картка певно згнила вже. Чи чула (тихо) далебі вона заморила його. Що?

Друга пошепки:

— Певно не до пари прийшлись.

— То вже, коли очі не дивляться, то краще кришка.

Замовкли. Постояли, покублались та й похитали, як качки до ставу.

В замість весни тане осінь, як молодість жіноча.

Гірляндами спадає жовта орнаментика, як парус на розбитому кораблеві.

Спадає.

Упала.

Ось уже неначе сниться Олександрі кладовисько. Довге, як трое гін, сумне, як чорна стрічка.

Йшла вона вітром розвіяна.

Падала на один бугрик, на другий.

Вставала.

Біля ніг неначе листя клонеться, просе.

А знайшла кінець сну:

— Піду втретє до завкома.

Пішла.

.....

Пролетіла.

Сонце вхопила жіночими очима.

В себе втілила.

Вона—робітниця!

Шараш. Старе злиденне не повертайсь назад!

Ти приплискало на хвильову сухоту Савку з усім минулим при-
лим миром.

В землі для Вас місця знайдеться.

Що не ступне тепер Олександра, нові думки, свіжі бажання. Що
не гляне на двір, другим виглядає, іншим пахне. Придбала і міци, прид-
бала і права.

Рейки, рейки впереді аж до кінцівки раювання, що аж в кузні
Спілки Республік кують своїми руками.

Що прокинешся,—гудки гудуть. Ліс бурмоче, як дід в кожухсі. Тяг-
неться валка заспаних робітників з кошиками на плечах. Місто буде
рух, що дає змогу не стояти на місті, а слухати його наказу:

— Вставай, вставай, вставай!

с. Гупалівка.

М. ФІЛЯНСЬКИЙ

ТРЕТІ ПІВНІ

Ніхто не спав. І ми не спали.

Але була така пітьма—

Свої своїх не пізнавали,

А півня—й першого нема.

І вдарив грім з землі й з небес

І стрепенувся охрест весь.

Буря рве земнії ризи,

Б'є їх зверху, зкраю, знизу,

Рве, здимає, палить, студить,

Божевіллям мертвих будить,

Дзвін у дзвін і струни в струни,

Труп на труп і труни в труни,

І від крові—кожен п'яний,

І на стогнах—дим кров'яний...

І перемігся бурі час

І—Третього подався глас...

І звать озорені безміжжя

Всіх тих, хто збився з подоріжжя.